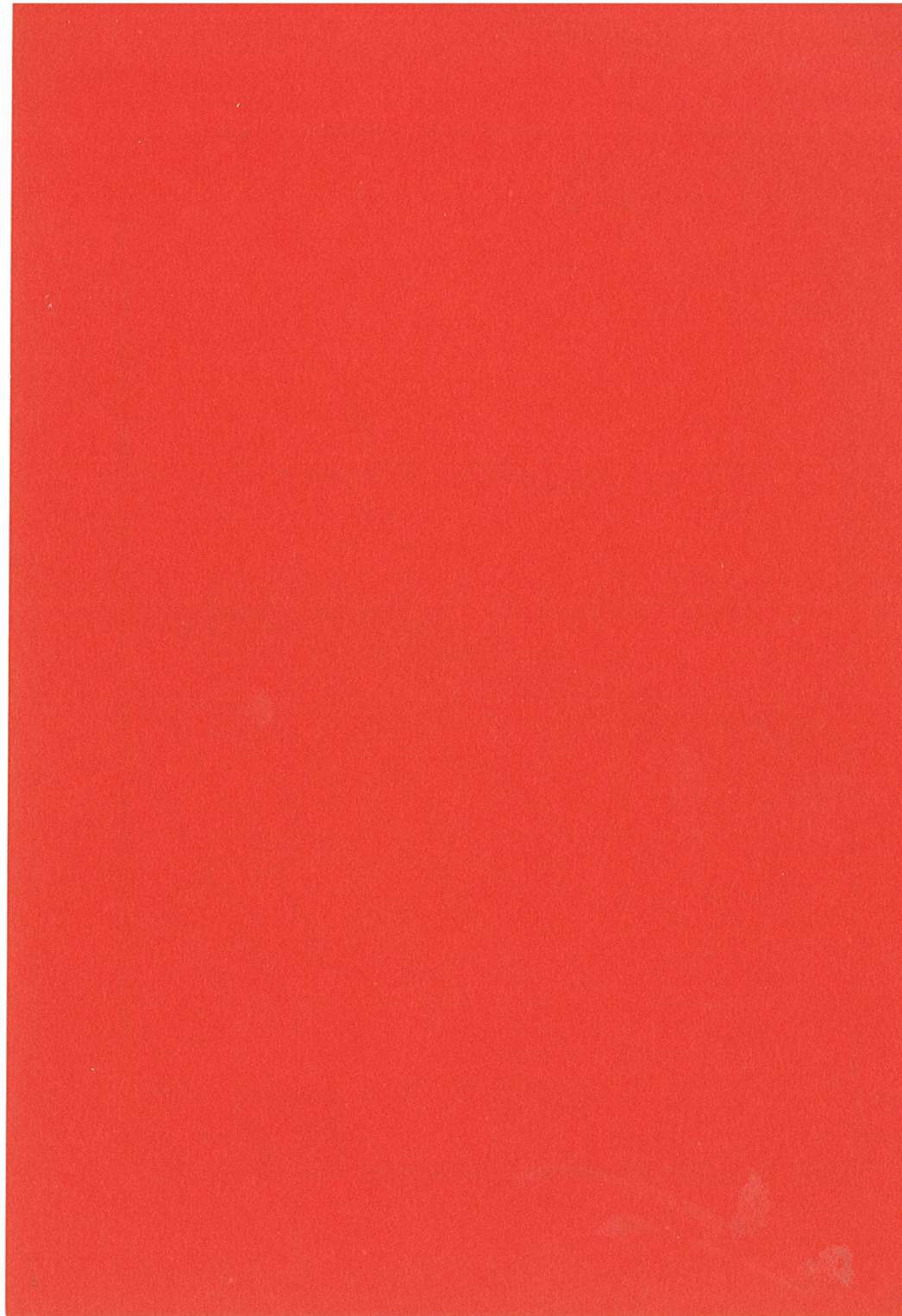

META

82·2

REDAKTIONELLT

Med detta nummer av META tar en ny och utökad redaktion över ansvaret för tidskriften. Detta märks nu både på den stora förseningen och på det nya utseendet, som berör både interiören och exteriören av tidskriften. De raka högermarginalerna är möjliga, tack vare att Malmö museum välvilligt har ställt sin ordbehandlingsmaskin till META:s förfogande. Ett stort tack ! Eftersom maskinen ger en något annan stil än den tidigare utskriften, vill vi i redaktionen gärna ha synpunkter på den nya texten. Är den läsbar?

Den väldiga förseningen beror nu inte enbart på ovana, på den gångna sommarens värmebölja och på den nya produktionstekniken, utan är delvis planerad. Det föreliggande numret är helt ägnat åt de arkeologiska problemen i den s.k. "fulläkersbygden" och ansluter direkt till den metodkonferens, som i Riksantikvarieämbetets regi hålls den 1-2 oktober på Smygehus, vid Skånes sydligaste udde. Konferensen kommer alltså att handla om de svåra problemen med arkeologisk verksamhet i intensivt uppodlade slättbygger; i områden där synliga fornlämningar ofta saknas, men där vi under ploggången kan förvänta oss massor av mer eller mindre välbevarade spår från en förgången tid. Hur ska arkeologin bedrivas antikvariskt, forskningsmässigt och metodiskt i dessa områden ? Redaktionen vill med detta nummer ge en introduktion till konferensen och har därför bett några

personer, som mött problemen, att ge sin syn på saken. I nära anslutning till numrets tema fortsätter också den animerade diskussionen om det s.k. "Ystadprojektet".

Förutom landsbygdsarkeologiska problem, har vi endast fått plats med ett inlägg, som berör den s.k. "nyare tidens arkeologi"; ett ämne som varit uppe i två tidigare nummer. Redaktionen hälsar med glädje de spontana bidrag, som flyter in, men tyvärr har vi inte fått plats med alla i detta nummer, men inläggen är säkrade en plats i nummer 4, när lundaredaktionen åter bär produktionsansvaret. Årets sista nummer kommer då bl.a. att handla om osteologi och innehålla flera planerade recensioner.

För läsarna vill vi till sist framhålla att den gamla redaktionen har skött sig väl. Vi har kommit till ett dukat bord, för att tala klarspråk så här i valtider. Ekonomin är god och utgivningen säkrad för året. Slutligen ber vi på den gamla redaktionens vägnar om ursäkt för att en av artikel-författarna fick sitt namn felstavat i föregående nummer. Han heter Jes Wienberg.

Anders Andrén
Marit Anglert
Ingmar Billberg
Bengt Jakobsson
Anders Lindahl
Anders Ödman

ARKEOLOGISK METODE ANVENDT VED

FYNske LANDSBY-UNDERSØGELSER

I det følgende er det tanken at give en kort oversigt over anvendte metoder og graveteknikker ved arkeologiske landsbyundersøgelser på Fyn gennem de sidste fem år. Nævnte undersøgelser har i tidsrummet 1975 - 1979 omfattet systematiske feltgravninger i 12 eksisterende landsbyer samt søgegrøft-gravning i en nedlagt landsby (nedlagt år 1651) og i tidsrummet 1979 - 1980 prøvegravning samt egentlig fladeafdaekning af en oven på hinanden liggende serie hus- og gårdtomter. Som det umiddelbart fremgår heraf, har de anvendte undersøgelsemetoder og graveteknikker været forskellige, idet de har skullet løse to vidt forskellige problemstillinger: dels undersøgelse af kontinuiteten og dermed alderen på vore eksisterende landsbyer (middelalder-landsbyer) dels undersøgelse af gårdens udvikling fra tidligste middelalder og fremtill 1800-tallets begyndelse. Førstnævnte gravninger har udelukkende været gennemført som egentlige forskningsgravninger med en på forhånd lagt undersøgelsestrategi og -metodik, medens udgravningerne af gårdtomtserien påbegyndtes som en nødudgravning forud for en byggermodningssag. En anden sag er det så, at sidstnævnte meget hurtigt fik et

forskningsmæssigt islaet, idet undersøgelsen umiddelbart kunne indgå som en direkte fortsættelse af de tidligere gennemførte landsby-gravninger og her ved løse problemstillinger om gårdformens udvikling og gård-kontinuiteten-problemstillinger, som var planlagt som anden fase i de fynske landsby-undersøgelser (Grøngaard Jeppesen 1980).

De mange små udgravningsfelter i eksisterende landsbyer blev som nævnt gennemført i perioden 1975-79. Undersøgelser foretoges som led i et større historisk-arkæologisk forskningsprojekt - "Landsbyens opståen og udvikling" - hvis mål var at belyse den fynske landsbybebyggelses opkomst og videre udvikling gennem middelalder og renaissance. Hovedspørgsmålene var tidspunktet for landsby-anlaeggelsen, landsby-størrelse og landsby-struktur. I første omgang var det målet at udarbejde en overordnet beskrivelse af den fynske landsbys udvikling, og dernæst på baggrund heraf at forklare hovedtrin i udviklingen, bl.a. overgangen mellem jernalder-landsby og middelalder-landsby. For nærmere redegørelse for problemstillinger, metoder og resultater henvises til de to seneste udgivne publikationer fra projektet: "Middelalder-

landsbyens opståen" og "Den regulerede landsby" (Grøngaard Jeppesen 1981a ; Porsmose 1981).

Udgangspunktet for dateringsgravningerne i eksisterende landsbyer var den hidtidige opfattelse med opdelning af de danske landsbyer i en række hovedanlæggelsesfaser på grundlag af landsby-navnene. Således mentes de ældste landsbyer at være anlagt i tiden for vikingetid - formentlig på overgangen mellem ældre og yngre jernalder - medens næste fase i landsby-anlæggeserne skulle være i løbet af ekspansionsperioden i vikingetid og tidlig middelalder. Målet med de arkæologiske undersøgelser var da at belyse 1) om denne opdeling af landsbyerne var korrekt og 2) om det var muligt yderligere at differentiere den bebyggelsesmæssige udvikling kronologisk i yngre jernalder-tidlig middelalder.

Forud for undersøgelserne overvejedes grundigt såvel metodik som praktisk grave-teknik. Det stod klart på forhånd, at hvis arkæologisk metode skulle kunne give endegyldigt svar på spørgsmålet om den enkelte landsbys alder og pladskontinuitet, måtte der meget store udgravninger til - omend ikke nødvendigvis total-udgravning.

Totaludgravning udelukkedes straks - dels af økonomiske og tidsmæssige grunde, dels af praktiske og videnskabelige grunde. At udgrave hele landsby-komplek-

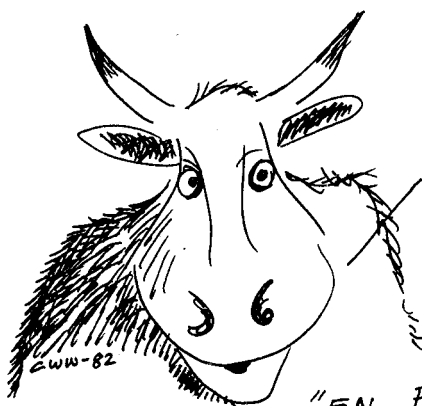
ser krævede nedlagte landsbyer på åben mark, og til trods for at der på Fyn kendes knap 200 nedlagte landsbyer fra historisk tid, så udgør de tillgængelige nedlagte landsbyer af ældste stednavnelag kun 2, nemlig Kirsinge og Nislev. Langt hovedparten af de nedlagte landsbyer fra historisk tid er små torp-landsbyer, som kan have haft en anden udvikling end hovedparten af de nu eksisterende landsbyer - af såvel ældste som yngre navnelag. I eksisterende landsbyer er det ikke muligt at foretage større udgravninger, idet ny bebyggelse har bredt sig tæt i de fynske landsbyer, ikke mindst henover gamle gårdtomter fra udflyttede gårde.

Herved stod kun den "næstbedste" løsning tilbage, en løsning som bestod i at foretage mindre stikprøvegravninger i et antal udvalgte, eksisterende landsbyer samt at supplere disse med mere omfattende søgegrøft-gravninger i en nedlagt landsby (Kirsinge - nedlagt år 1651). Det stod os da helt klart, at denne metode på ingen måde kunne give en eksakt datering af den enkelte landsbys anlæggelse - vi kunne ikke vide, om vi ramte de ældste lag; vi kunne ikke vide, om der var tale om en egentlig landsby-bebyggelse eller en anden form for bebyggelse; vi kunne ikke med sikkerhed påvise en ubrudt kontinuitet - osv. Ideen bag undersøgelsesmetoden var gennem gravning i en række landsbyer at få en serie resultater, som muligvis ville afspejle et eller flere mønstre, der kunne danne grundlag for be-

eller afkraeftning af den hittidige teori om landsbyernes lange kontinuitet tilbage til henholdsvis aeldre/ynge jeralder-overgangen og vikingetid. Systematisk anlagte søgegrøfter i den nedlagte landsby Kirsinge skulle bruges som supplement og kontrol: Medens undersøgelserne i de eksisterende landsbyer kun omfattede et fåtal felter med et undersøgelsesgennemsnit på 85 - 100 kvm kunne der i Kirsinge 1) foretages mere sammenhaengende udgravninger dels i form af lange søgegrøfter og dels i form af egentlige flader, 2) graves et vaesentligt større antal kvm og 3) anlægges søgegrøfter og flader frit uden hensyntagen til eksisterende bygninger m.v.

Udgangspunktet for felt-gravninger var landsbyens udstrækning ca år 1800. Fra udskifningskortene udtegnedes bytomten og inden for dette område forsøgte en jaevn spredning af 10-15 felter anlagt. Hvert felt var ca 10 kvm. Det var dog på grund af veje, bebyggelse og beplantning

ikke altid muligt at placere felterne efter mere systematiske kriterier. En egentlig fordelingsmodel (Grøngaard Jeppesen 1978, s.96) måtte på et tidligt tidspunkt opgives. Felt-gravningen foretoges i første omgang meget systematisk med fladeafgravning og med indmåling af hver enkelt fundgenstand. Denne omhyggelige udgravningsmetode blev dog opgivet efter de tre første landsbyer, idet det viste sig, at der i landsbyerne kun kunne påvises kulturlag mellem 30 og 80 cm, i gennemsnit ca 50 cm. I dette muldjordlag kunne normalt kun registreres 2-3 adskilbare lag, og oftest gav stratigrafien ingen dateringsmaessige holdepunkter. En indprojicering af de fundne keramiksår på den opmålte profil gav således ingen klare kronologiske holdepunkter i lighed med de iagttagne forhold ved købstads-udgravninger, se f.eks. H.J. Madsens arbejde med materialet fra Arhus Søndervold (Andersen, Crabb og Madsen 1971). Det besluttedes derfor at opgive indmåling og i stedet bygge det dateringsmaessige ud-

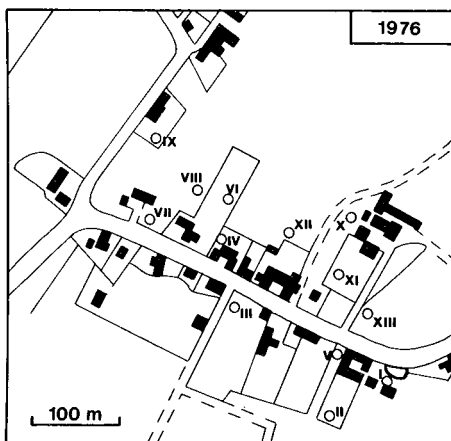
JAG MJÖLKAR KANSKE
DÄLIGT, MEN I FRÄMTIDEN
KOMMER MINA KOLTURLAGER
ATT UPSKATTAS TILL SITT
FULLA VÄRDE, IDISSEL, IDISSEL

"EN PLATS I HISTORIEN"

sagn udelukkende på en samlet vurdering af fundmaterialet (primaert keramik) uden hensyntagen til de enkelte funds indlejring. Registreringsarbejdet i den enkelte felter inskrænkedes til foto, tegning og beskrivelse af profilsnit og eventuelle anlægsspor. Formålet hermed var at dokumentere aflejningsforholdene og de påtrufne gruber, stolpehuller, lergulve, syldesten etc.

Ved udgravningerne i de eksisterende landsbyer blev vi opmærksomme på, at så snart der gravedes inden for gamle gårdtomt-områder, så fandtes adskillige stratigrafiske aflejringer, sporadiske rester af syldesten m.m. Var vi blot et lille stykke væk fra gårdtomter - i gamle

haver, tofter etc. jvf. udskiftningskortene fra 1800 - så var der stort set kun tale om tykke muldlag (rene, ensartede kulturlag), som sjældent kunne opdeles i mere en 2 - 3 tydelige lag. Det samlede kulturlag kunne være en smule tykkere ved gårdtomter - en form for "gårdhøje" - men det var oftest kun meget ringe forskelle. Ved feltgravninger oven i gårdtomter var det ikke muligt at følge en klar stratigrafi, hverken i kulturlags-aflejringer eller i fundmaterialet. Kun tykke lergulvlag o. lign. udgjorde egentlige "lukkede lag". De meget tynde "hus-aflejringer" i landsbyerne iagttaget ved feltgravninger svarer meget godt til iagttagelser fra større gårdtomt-undersøgelser, se dels senere dels (Grøngaard Jeppesen 1981 b).

3.10 HUNDSLEV, KØLSTRUP SOGN, BJERGE HERRED

For nærmere beskrivelse af anvendte metoder og overvejelser om de metodiske svagheder skal jeg henvise til publikationen "Landsbyens opståen" s. 54-63 og 101-105 (Grøngaard Jeppesen 1979a) samt til materialefremlæggelsen "Arkeologiske landsby-undersøgelser på Nordostfyn" (Grøngaard Jeppesen 1979b). I disse publikationer er den anvendte arbejdsmetode gjort til genstand for en metodisk diskussion, og konklusionen lyder: "et fremkommet resultat (samlet datering på grundlag af det totale fundmateriale) fra en landsby angiver en terminus post quem (eller terminus ad quem) - datering for en sandsynlig kontinuerlig bebyggelse på stedet". Når man har denne begrænsning for øje - og når man udnytter en serie

resultater fra en række landsbyer - mener jeg, at man få et anvendeligt udbytte til brug for behandling af kronologiske spørgsmål vedrørende vore landsbyer. At disse undersøgelser i det fynske landsbyprojekt ikke har stået alene er en anden sag. Her har vi søgt at skaffe det såkaldte "positive" bevis for, at vore landsbyer flytter ved overgangen mellem vikingetid og tidlig middelalder ved gennem systematiske markrekognosceringer at finde de umiddelbart forudgående bebyggelser fra vikingetid beliggende uden for middelalder-landsbyerne.

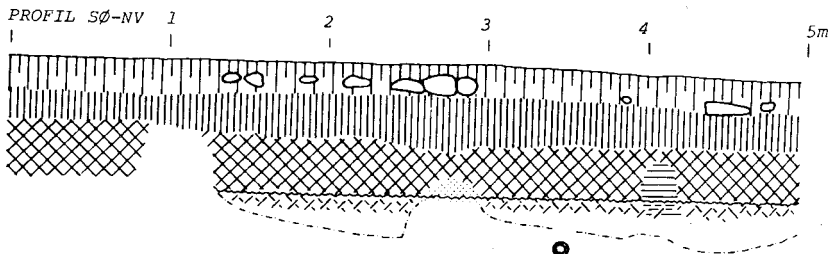
En anden type erfaring med landbyudgravning fik jeg i 1979-80, hvor Fyns Stiftsmuseum gennemførte en minutpøs undersøgelse af en serie gårdtomter fra

HUNDSLEV I

FSM j.nr. 3416

Udgravning april 1977

2 x 5 m. stort, NV-SØ orienteret felt.

ca 1200 frem til ca 1800 - alle beliggende oven på hinanden. Undersøgelsen varede - incl. forarbejde med prøvegravning på 2 gårdtomter - ca 10 måneder, dog med varierende størrelse på udgravningsholdet.

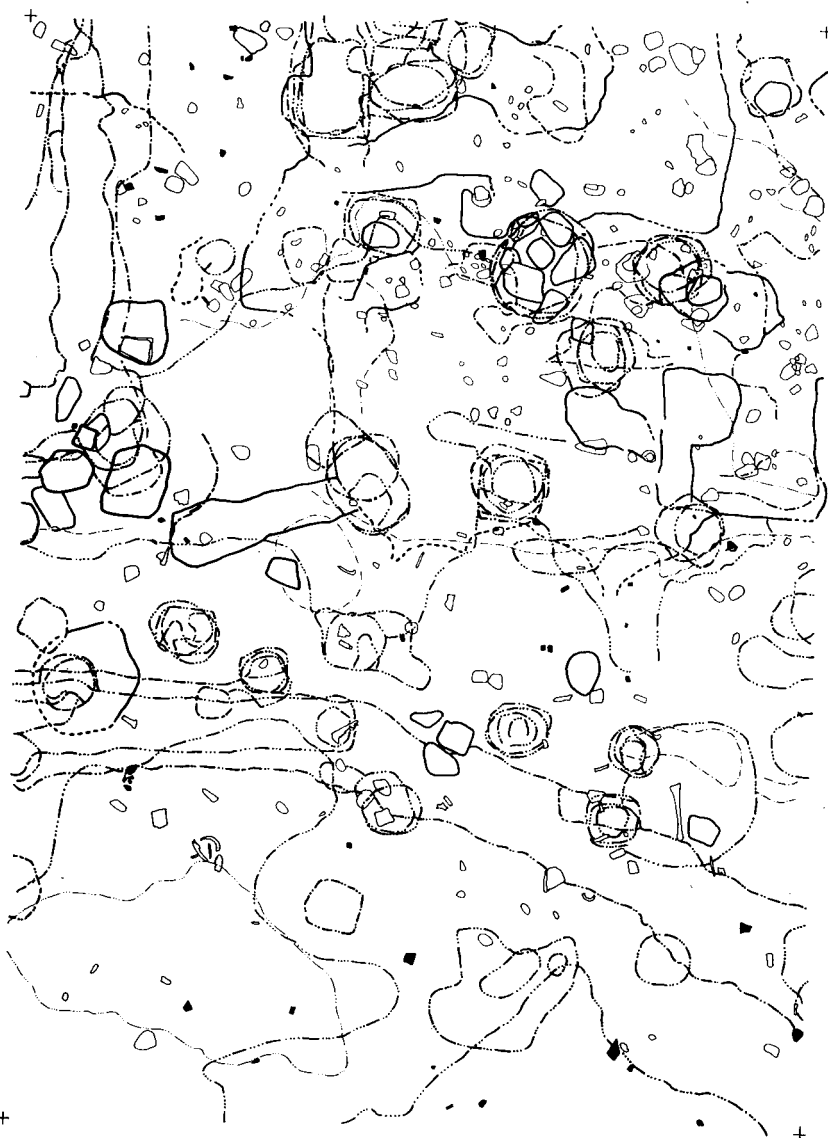
En sydfynsk kommune stod over for at skulle udstykke et større parcelhusområde i landsbyen Åstrup. Museet blev opmærksom på planerne og konstaterede samtidigt, at der over området var en bestrøning med middelalder- og renaissancekeramik samt opløjede trækulspletter. En undersøgelse af udskifningskortet fra 1817 viste, at udstykningsområdet indtil 1822 var bebygget med ikke mindre end 5 gårde, hvoraf de to dog var delvist nybebygget med parcelhuse. På grundlag af prøvegravninger i to af tomterne udvalgte den ene til totaludgravning. Inden arbejdet med gårdudgravningerne indledtes, gennemgik vi nøje Axel Steensbergs udgravninger (Steensberg 1952; Steensberg og Østergaard Christensen 1974), som altid har efterladt os et indtryk af utrolig uoverskuelighed og kompleksitet i anlæggenes tal og fordeling.

Vi stod i Åstrup over for en opgave, som vi ikke havde ekspertise til - Axel Steensbergs indvundne erfaringer er desværre ikke blevet videreført i en landsbyarkæologisk tradition. Siden Store Valby-udgravningerne er der stort set ikke foretaget gårdtomt-udgravninger (tomter fra historisk tid) i Danmark. Vi måtte derfor gå noget famlende til opgaven.

Med maskinkraft afdaekkedes en samlet flade på ca 2500 kvm svarende til den totale udstrækning af 1800-talsgården jævnt før udskiftningskortet fra 1817. På dette tidspunkt måtte vi erkende, at ét er at grave stolpehuller gruber m.m. i en gul undergrundsflade, noget ganske andet er at grave og registrere de tusindvis af fyldskifter, som viste sig over hovedparten af den frilagte flade. Kun i ca 1/3 af feltet dukkede den gule undergrund op umiddelbart under det ca 25 cm tykke pløjelag. I resten af området lå et kulturlag med en samlet tykkelse på op mod 0,5 m, jvf. iverigt med tidligere iagttagelser om kulturlag i landsbyer.

De mange fyldskifter stod oftest meget diffuse - hvad skulle registreres - hvad kunne undlades? Hvornår var der tale om rester af lergulv, hvornår blot en udfaldet lervæg eller blot en "tabt" klat ler? Hvor meget skulle registreres - hvornår overskredes grænsen for anvendelig information? Spørgsmålene var mange - en landsby - og gårdtomt-udgravers erfaring manglede! Men hvor findes den i dag?

Bortset fra 2 større sikre lergulvsplamager var billedet meget rodet. Hertil kom, at lerjorden ret hurtigt tørrede ud, så overblik ej var mulig. For ikke at miste vigtige detaljer i dette "puslespil" besluttedes det at inndelege hele undersøgelsesområdet i kvadranter på 7x5 m bestemt efter vort tegningsform (dvs. A3 med målestok 1:20). Forud for undersøgelse af den enkelte kvadrant vandedes denne natten over. Herefter foto-

Astrup. Udsnit af sammentegninger af 4 lag (uden fyldkode, nivellementer etc.)
 Man kan på tegningen f.eks. følge de enkelte stolpehuller, som er tegnet i 4
 niveauer - her angives hvert niveau med forskellig linie-føring.

graferedes og tegnedes iakttagne fyldskifter og anlæg. Samme procedure kunne så fortsætte i næste kvadrant, og når hele udgravningsfladen var dækket på denne måde, igangsattes arbejdet påny efter en lagvis afgravning. Lag-afgravningens omfang varierede en del. Principielt forsøgte vi at følge lag-serier, men kunne dette ikke lade sig gøre afgravedes lag i en tykkelse på ca 5 cm. Det meget store antal fyldskifter i kulturlagene betød, at der måtte indføres en kode til beskrivelse af de mange forskellige jordsammensætninger og jordfarver. Ved gravningen anvendtes ingen profiler i kulturlagene, kun i anlæg nedgravet i undergrunden, jvf. med Axel Steensbergs undersøgelsemetodik (Steensberg og Østergaard Christensen 1974).

Egentlige anlæg - stolpehuller, gruber, brønde m.v. - er således udgravet ved vandret snit og tegnet for hver ca 5 cm (hver afgravning).

Normalt undersøgtes 2-3 kvadranter i en fælles arbejdsgang, men det egentlige overblik over udgravningen skabtes således gennem den opmålte plan, som under arbejdet omsattes fra målestok 1:20 til 1:100. Denne metode betød, at hele hustomter normalt ikke undersøgtes i helhed, og at en række sammenhænge først dukkede op ved bearbejdningen. Tillægsgæld har vi fået produceret en minutøs dokumentation af påviste anlæg, fyldskifter etc. uden "simple" tolkninger foretaget under arbejdet.

Efter nærmere bearbejdning af foreliggende materiale og på grundlag af den erfaring, som vi har opnået gennem Åstrup-udgravningerne, vil jeg nok i dag foretrække en metode, hvor hele eller dele af gård-anlæggene undersøges i sammenhæng - ud fra fælles strategi - og med den fare, at underliggende lag ødelægges. Det har været meget kompliceret at rekonstruere ud fra de tusindvis af fyldskiftetekoder, tegninger, snitskitser og fotos. Med en baggrundsviden som opnået ved Åstrup-udgravningerne, med en fast strategi og med gode muligheder for vanding og overdaekning vil jeg i dag foreslå en undersøgelsemetode, som er rettet mod umiddelbart at frilaegge og tolke sammenhænge (hele hus-eller gårdtomter). I den forbindelse bor der efterlyses en mere aktiv indsats i "landsby-arkæologien". Axel Steensberg startede i 1930 erne og fortsatte arbejdet i stort omfang gennem 40 erne og begyndelsen af 50 erne, men desværre har ingen endnu taget arven op efter ham i større stil. Grundene hertil kan være mange: dels den kritik, som fulgte Steensbergs udgravninger, f.eks. efter Pebringe-gården, dels den lange ventetid på "appetitvækkeren" Store Valby-bogen, dels økonomien - de enorme summer, det koster at lave minutøs "kulturlags-udgravninger" - og endelig dels det netop berørte - det meget komplicerede udgravningsarbejde, som både forudsætter en god teknisk udgraver og en person med en betydelig viden om gammel byggeskik,

gårdinretning etc. I en tid, hvor store gård-og landsby-planer kastes over os fra de enorme udgravninger i Jylland - Grøntoft, Vorbasse, Hodde, Nr. Snede, Omgård, Saedding, Trabjerg, Drengsted - og nu i kølvandet på naturgas-arbejdet - kan det være svært at skulle argumentere for penge til undersøgelse af måske samlet 2-3000 kvm. til en pris, som formentlig er det 5-10 dobbelte i forhold til almindelig "undergrunds-arkæologi" foretaget på f.eks. en jernalderboplads. Til trods herfor vil jeg gerne slå til lyd for, at indsatsen på det gård-arkæologiske område i de kommende år igangsættes - og at der afsættes de tilstrækkelige penge hertil. Også selv om resultaterne i første omgang kan synes pauvre. Der skal opbygges en nødvendig erfaring i kulturlags-gravning - en erfaring, som mange nyuddannede er ukendt med - de er opvokset i de store anlægsarbejders tid, hvor man "bare skal til undergrundsniveau". Glemmes må det ikke, at gennem middelalder og renaissance var den agrare bebyggelse i de nordiske lande helt dominerende !

Foreløbige rapporter om Åstrup-udgravningerne se Grøngaard Jeppesen 1981b samt i rapport fra Gårdsymposiet i Odense 28-30 april 1982 (udkommer i 1983).

Torben Grøngaard Jeppesen

Landsbygningsmuseet "Den fynske Landsby"

Litteratur:

- Andersen, Crabb, Madsen 1971: Århus Sønder vold. Århus 1971.
- Grøngaard Jeppesen, T. 1978: Anvendte feltarkæologiske metoder i "projekt landsbyen". i Bebyggelseshistorisk metode og teknik. udg. H. Thrane, Odense 1978
- do. 1979a: Landsbyens opståen. Odense 1979
- do. 1979b: Arkæologiske landsbyundersøgelser på Nordstfyn 1976-78. Odense 1979
- do. 1980: Das ffinische Dorf der Wikingerzeit und des frühen Mittelalters. Kiel Papers 80.
- do. 1981a: Middelalderlandsbyens opståen. Odense 1981.
- do. 1981b: Aastrup II - 2 sulehuse fra middelalder og renaissance. Fynske Minder 1981
- Hedeager, L. u.år: artikel i kommende nr. af Journal of Danish Archaeology.
- Porsmose, E. 1981: Den regulerede landsby. Odense 1981
- Steensberg, A. 1952: Bondehuse og vandmøller. Kbh. 1952
- Steensberg, A. og Østergaard Christensen, J.L. 1974: Store Valby I-III. Kbh. 1974
- Stoumann, I. m.fl. 1981: Hostrup. Landsby i Sydvestjylland. Esbjerg 1981.

HAGESTADSPROJEKTETS METODIK

META har bett mig skriva något om hur fynden har kommit fram i Hagestad och om vilka metoder som använts vid undersökningarna. Eftersom tillvägagångssättet vid en undersökning ju är beroende av vad man vill veta måste jag först säga något om målsättningen. När projektet startades i början av 60-talet skedde det för att man i en mindre region (med Hagestad i Löderup sn som kärnområde och den kringliggande sydostskånska kustbygden som testområde) ville undersöka vilka typer av jordar, terräng samt resurser av olika slag man utnyttjat i ett långt forntidsperspektiv med fortsättning in i historisk tid samt söka orsakerna till påvisbara förändringar. Forskningsföretaget lades upp mot bakgrund av den allmänna kunskap man hade om förhistorisk och tidigmedeltida bebyggelse, och en rad hypoteser formulerades.

Hagestad utvaldes utifrån speciella kriterier. Det är med sina 30 kvkms yta en stor by, där man sannolikt kunde förvänta sig flera samtidiga bosättningar, vilkas art samt sociala och ekonomiska struktur skulle analyseras. Där finns ett flertal olika mark- och terrängtyper. Bynamnet är av gammal prägel, och det finns ett mycket välbevarat kartmaterial från förra hälften av 1700-talet att använda för kulturgeografiska studier och för genomgång av äldre ortnamn. Detta var ett par av de positiva faktorerna;

flera kunde ha nämnts. Negativt var bl.a. att stora delar av de forntida lämningarna kunde antas vara skadade eller ibland t.o.m. helt spolerade genom mångårigt lantbruk i denna bördiga landsända, men detta gäller ju generellt i Skånes kustbygd.

Vid den tidpunkt projektet planerades och under de år merparten av undersökningarna utförts kunde inga stora forskningsanslag ställas till förfogande utan projektet har fått utföras under relativt blygsamma former och i långsamt tempo, vilket ofta varit hindersamt men ibland också fördelaktigt genom att ge mer tid till genomarbetning och förändring i metodik och tolkning. Projektet lades upp som en tvärvetenskaplig undersökning med deltagare från flera discipliner, men i brist på tillräckliga medel har arbetet huvudsakligen fått utföras i småetapper vid sidan av annan sysselsättning, och det är ännu inte avslutat.

De gångna åren har inneburit många utgrävningar och fältstudier såväl i själva Hagestad som i testområdet men också inneburit inomhusarbete med analyser av fynd och dokumentationsmaterial av olika slag. En del har publicerats och diskuterats i böcker av större eller mindre format eller i uppsatsform, medan annat endast är preliminärt granskat. Beträffande relativt omfattande material är

analysformen skisserad men av tidsskäl ännu inte utförd. För det medeltida materialet skulle behövas att en ny medarbetare gick in i projektet. Senast har projektets bakgrund och uppläggning kortfattat beskrivits i en uppsats i Meddelanden från LUHM 1979-1980. Där kan man också i noterna finna förteckningar över skrifter, som rör delar av projektet.

Hur gick vi då tillväga rent praktiskt ?

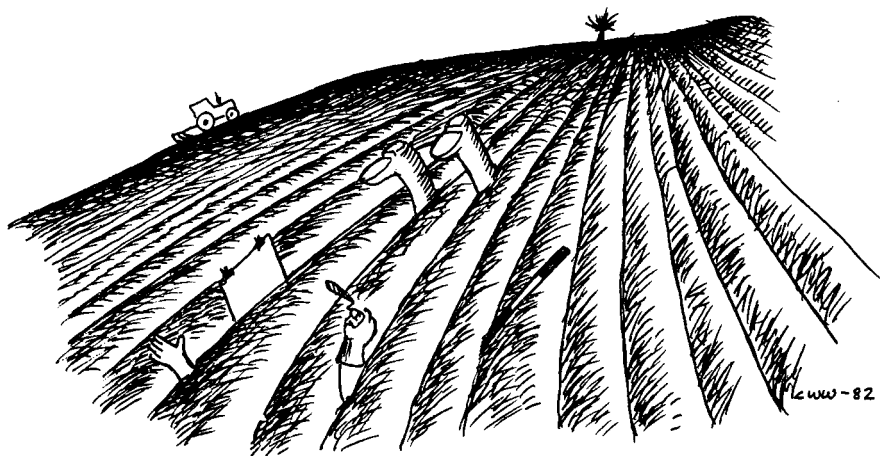
Först insamlades uppgifter om hittills framkomna fynd och andra data i Hagestad, d.v.s. museiföremål och arkivuppgifter av skilda slag, inkl. den information fornminnesinventeringen kunde ge. Den geologiska kartan från slutet av 1800-talet gav en allmän bild av de skiftande markförhållandena (en ny karta håller på att färdigställas). Fosfatkartan studerades och förlagorna till denna införskaffades från Olof Arrhenius. Flygbilder över området beställdes, och 1732 års karta jämte andra kartor inlånades. Vid inmätning av fältarbetena användes den ekonomiska kartan från 30-talet, senare ersatt av en modernare utgåva.

I nästa etapp efterfrågades fynd i privatsamlingar. Trots att det som bekant är förknippat med ibland stora källkritiska problem att använda sådana samlingar måste de ju på något sätt tas med i redovisningen. I Hagestad visade sig emellertid förhållandena vara ovanligt gynnsamma genom att många - mer än ett 100-tal personer - hade föremål från

arbetsområdet och genom att åtskilliga föremål påträffats så nyligen, att fyndplatsen noggrant kunde utpekas, vilket möjliggjorde kontroll av fyndomständigheterna.

Eftersom målet var att söka kartlägga bebyggelseutvecklingen under hela det agrara förhistoriska skedet (och om möjligt även dess förhistoria) samt övergången till stabil bebyggelse i den nuvarande långa radbyn måste en noggran genomgång av hela Hagestad genomföras. Vid skrivbordet kunde man utan svårighet planera undersökning av fält efter fält i systematisk följd, men i verkligheten var detta en omöjlighet med tanke på odlingsförhållandena. Även om de tilldelade anslagen varit tillräckliga skulle vi ändå inte annat än i undantagsfall - vilket skedde - kunna arbeta på det sättet genom att betala markägaren för tillfogade skördeförluster. Man var nämligen ofta inte villig att släppa till mark under odlings-säsongen. Vi var därför i huvudsak hänvisade till de perioder de enskilda fälten var tillgängliga för arkeologiska undersökningar, vilket ibland kunde innebära flera års väntetid, innan man fick tillgång till ett område eller kunde avsluta ett påbörjat arbete.

Fältarbetet bestod i a) rekognosceringar, b) upptagning av provgröpar och c) utförandet av större eller mindre utgrävningar. Vid de förstnämnda insamlades ytfynd och gjordes så många iakttagelser som möjligt om marktyp,

BRISTANDE ANPASSNING TILL ODLINGSÄSONEN

vegetation resp. gröda, dräneringsförhållanden och synliga spår av äldre användning såsom högrester, stenar från gravkonstruktioner, kokstenar och hårdrester, lerklining, flintanhopningar m.m. Dessa rekognosceringar företogs vid upprepade tillfällen för att vi skulle gardera oss mot felaktiga slutsatser vid första försöket. Vi gjorde också speciella rekognosceringar för att finna råmaterial av olika slag, i första hand flinta men även lera för keramiktillverkning och sten för konstruktioner. Dessa förekomster möjliggjorde också vid senare tillfällen experiment för att kontrollera olika möjliga beteenden i förhistorisk tid.

Vi försökte också att studera den växande grödan för att ev. på så sätt lokalisera fornlämningar. Detta lyckades ibland i Hagestad men framförallt i testområdet, t.ex. i kv. Tankbåten i Ystad och i Gislöv, Ö.Nöbbelev.

Provgroparna lades tätt, i regel ca 5 m mellan varje. Syftet var dels att undersöka om det fanns bevarade lämningar (även när inga spår syntes i ytan), dels att studera markbeskaffenheten. Inom vissa mindre ytor togs på ett senare stadium jordprover för fosfatanalys.

Nästa steg blev att utföra utgrävningar, där detta utifrån rekognosceringar och provgrävningar bedömdes lämpligt, d.v.s. där man kunde förvänta sig att få svar på ställda frågor om bosättning under vissa tidsavsnitt, vilket innebar val av de mest kvalificerade objekten för större grävningar och endast smärre ytor för de sämre. Och detta ledde i sin tur till att man då och då fick gå utanför basområdet för att i testområdet utföra en rad kompletterande undersökningar, viktiga också ur den synpunkten, att man fick en bättre uppfattning om variationsbredden

för olika företeelser. Sådan undersökningar över ett större område i sydöstra Skåne har t.ex. gällt trattbägarkulturens gravar och boplatser men även bebyggelselämningar från andra perioder. Undersökningarna i den kringliggande bygden har dock till övervägande delen fått göras som räddningsgravningar, framförallt när anläggningar hotats av skador eller förstörelse genom odlingen.

I den bevarade bykärnan, en ca 2,5 km lång sträcka, har ett stort antal provschakt tagits upp i syfte att undersöka, om här fanns bebyggelselämningar. Dessa schakt har måst läggas på fria ytor mellan gårdarna, ibland när trädgårdarna i samband med omplantering blivit för oss disponibel mark. Det visade sig då, att det längs hela sträckan finns tjocka kulturlager med åtminstone den äldre medeltiden i botten och däröver påföljande århundradens avlagringar. I ett fall undersöktes en liten husgrund. I Hagestads by har vid dessa mindre undersökningar tillvaratagits ett icke obetydligt material, men fältarbetet har hittills i huvudsak haft karaktären av provgravningar med positiva resultat. När materialet analyserats borde större ytor undersökas för att söka klarlägga inte bara varför man flyttade vikingatidsgårdarna den långa vägen från de lättare jordarna norr om mossen upp till lerjordarna i norr utan även hur stor del av byn som omfattades av den tidigmedeltida bebyggelsen och vilken karaktär olika delar av byn haft. Av det därvidlag inträtt skillnader fram-

går av materialet, men utredas bör när detta skett.

Mycket vore givetvis att säga om hur utgravningarna lagts upp mera i detalj, men för detta saknas textutrymme i denna lilla artikel. Kort kan sägas, att arbetet skett i etapper med utvidgning där detta varit möjligt och där förutsättningarna enligt provgravningarnas vittnesbörd bedömdes vara gynnsamma och där man kunde få ett ur såväl kvantitativa och kvalitativa aspekter representativt material och där så kunnat ske med beaktande av synpunkter från företrädarna för andra discipliner. Flertalet bosättningar under förhistorisk tid har kunnat lokaliseras till lättare jordar, dock alltid med lerhaltig jord på icke alltför stort avstånd. Det sistnämnda är ett viktigt konstaterande, då det i vår modell ingår utnyttjande av dessa ofta produktiva jordar. Metodiken har fortlöpande anpassats efter förhållandena på de enskilda platserna. I förgrunden har hela tiden stått problemen om bebyggelsens art och hur vi skall komma åt denna. Vi har alltså sökt utgå från mer än en möjlighet att tolka spåren i marken. Men samtidigt kan sägas, att metoden som helhet varit enkel genom att den - utifrån en modell med en rad komponenter - inneburit moment från lokalisering till undersökning och försök till tolkning, vilket i sin tur ibland föranlett nya undersökningar på samma eller annan plats.

Märta Strömberg

Historiska Museet

STOLPHÅL - BARA FLER HÅL I JORDEN?

"Hvilken rolle som fejlkilder spiler rent praktiske forhold ? Vi kan undre os over manglen på stolpehuler i skånske bopladser. Betyder den virkelig att der ikke eksisterer langhuse ? Eller var byggeskikken en anden ? Er det den arkeologiske teknik der svigter ?"

H Thrane, 1979. 1)

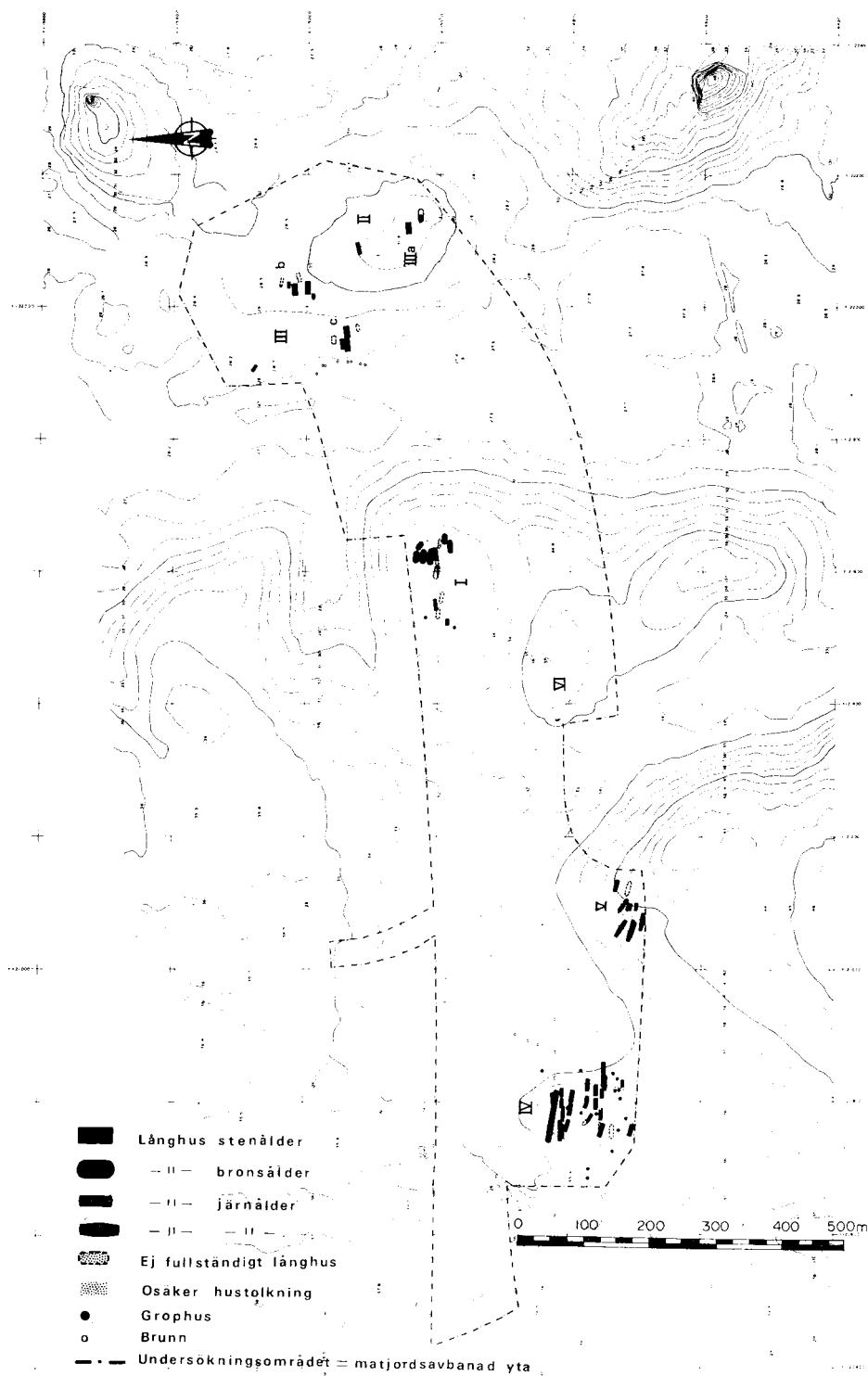
Inom bebyggelsearkeologin är själva huslämningarna och förhållandena dem emellan den kanske viktigaste informationskällan när det gäller frågor om levnadsstandard, demografi, sociala och ekonomiska system i förhistorisk tid. Husgrunder av olika former har undersökts ända sedan arkeologisk fältverksamhet inleddes. Huskomplex, som är synliga ovan mark exempelvis "kämpagravar" på Öland och Gotland, är relativt välkända efter både större (ex Vallhagar) och mindre undersökningar. I fulläkersbygden i Syd-sverige och Danmark saknades länge huslämningar från de flesta förhistoriska perioderna. På senare år har dock mycket hänt inom boplatzarkeologin i fulläkersbygd, kanske mest i Danmark. Där har på senare år gjorts ett antal stora boplatzundersökningar som radikalt ändrat bilden av den förhistoriska bebyggelsen. Bland de mest kända undersökningarna kan nämnas Skamlebaeck (bronsålder), Grøntoft (tidig järnålder) och Vorbasse (mellersta järnålder och vikingatid). Kännetecknande för dessa boplatser, undersökta under de

senaste femton åren, är det stolpbyggda långhuset som nu i olika former finns belagt åtminstone från senneolitisk tid fram till medeltid.

Thrane's frågor i det inledande citatet är fortfarande aktuella. Med några få undantag (se ex. S.Tesch artikel i detta nr av META) saknas förhistorisk stolphusbebyggelse i Syd-sverige.

Med utgångspunkt från resultatet från en pågående större exploateringsgrävning i Malmö, skall vi här försöka beröra problem och möjligheter vid sökandet efter bebyggelselämningar i fulläkersbygd. Möjligheter att upptäcka och kartlägga huslämningar genom exempelvis flygfoto, "crop marks", fosfatkarteringar etc, kommer ej att beröras här. Vi kommer endast att resonera utifrån själva utgrävningsstadiet på ett område där inga detaljerade förkunskaper om bebyggelsens läge eller utseende förelåg.

Vid undersökningarna på Fosie IV-området, i södra delen av Malmö, har under snart 3½ års grävningar 6 boplatser konstaterats på det 60 ha stora området. Hittills har, förutom ett stort antal härdar, gropar etc, ett 80-tal stolpbyggda långhus och ett 20-tal grophus undersökts. Bebyggelsen spänner tidsmässigt från senneoliticum till vikingatid. (Se fig. 1)

Redan vid en ytfyndskartering av området innan markerbetena påbörjades, kunde ett antal områden med fyndkoncentrationer konstateras. Efter påbörjad avschaktning av matjorden, då stora mängder härdar, gropar etc. framkom, växte förväntningarna om att området skulle kunna bli arkeologiskt givande. Medan den första boplatsen (boplat 1, se fig. 1) från yngre bronsålder undersöktes, började möjligheten av att hitta huslämningar diskuteras bl.a. med danska kollegor. Vid avbaningen av denna boplat centrala och högst belägna del var därför beredskapen, för att upptäcka stolphål, ganska stor. En del stolphål framkom också vid matjordsavbaningen och så småningom kunde de första långhusen påvisas. Detta var en förenklad beskrivning av hur de första långhusen på detta område hittades. Den process, som det egentligen rörde sig om när dessa och senare långhus upptäcktes, skall vi försöka beskriva närmare nedan. Vi tror att en beskrivning av denna process kan göra att en del missförstånd och misstag, som vi själva råkat ut för vid "stolphusetningen", kan undvikas vid framtida boplatundersökningar.

En exploateringsundersökning i Malmö "goda jord" påbörjas i regel med matjordsavbaning, som noga övervakas av arkeologer. Denna avbaning företas oftast med stora schaktmaskiner och arkeologen/erna följer helt enkelt dessa maskiner och markerar efterhand de misstänkta fornlämningar som framkommer. För Fosie IV:s del har sedan, utöver de 400 000 kvm som matjordsavbanats, hittills ca 70 000 kvm

finskrapats ytterligare med traktorgrävare eller grävsropa. En förutsättning för detta har varit att kulturlager har saknats på dessa ytor. Framför allt modern, men säkerligen också äldre odling, har effektivt utplånat det allra mesta av kulturlagren i detta område. Finskrapningen med maskin har givit en kraftig ökning framför allt av små anläggningar som stolphål, mindre gropar samt anläggningar som ej haft speciellt kraftig humös eller sotig fyllning. Utifrån det grova mönster, som framkommit med tomma ytor resp. koncentrationer av anläggningar, har sedan ytterligare rensning med grävsked företagits, företrädesvis på ytor med stolphålskoncentrationer eller där redan "klara hus" framkommit med traktorgrävare. Denna rensning görs utifrån erfarenheten att långt ifrån alla stolphål upptäcks med maskinskrapningen.

En komplicerande faktor när bebyggelsen skall dokumenteras, är att husen relativt ofta överlagras eller skär över varandra. Detta i kombination med att "icke husstolphål" och andra anläggningar ibland kan störa husen, gör att bilden av en bebyggelseyta till en början ofta är ganska förvirrande. Andra faktorer, som också gör att stolphålsmönstren kan vara svåra att hitta, är rent yttre förhållanden som geologi, väderleksförhållanden samt maskinavbaningens kvalitet. De kanske besvärligaste geologiska förhållandena har varit, där marktypen bestått av blandad morän med en naturlig "fläckighet" som gjort det extra svårt att skilja ut stolphålen. Markens ibland snabba uttorkning

efter friläggningen skapar också problem, då alla färgskillnader i stort sett försvinner. Detta har inneburit att möjligheten att bevattna markytan tidvis varit absolut nödvändig. Svagt humösa stolphål kräver också en kombination av bra fuktighets- och ljusförhållanden, för att överhuvudtaget kunna upptäckas.

De enskilda stolphålen, eller snarare de små fördjupningar som tolkas som stolphål, har egentligen inget samband förrän vi tolkat dem som ingående i en gemensam enhet. De "vanliga" långhusen som vi känner dem från brons- och järnålder, byggda med parställda takbärande stolpar, har en strikt geometrisk uppbyggnad, där rätta vinklar, raka rader, jämna par o.s.v. ger ett tacksamt grundmönster att arbeta efter. Den kraftiga bortodlingen har tyvärr gjort att väggarna, vars konstruktionsdetaljer ej lämnat så djupa spår, ofta saknas i Fosiehusen. Kraven på regelbundenhet i husens grundplaner måste därför vara större i Fosiematerialet än i jämförbara material, där väggrännor, tätt ställda stolpar o.d. klart avgränsar husen. Sådana hus kan vara väl så oregelbundna och okompleta i den inre (takbärande) delen, men dessa stolphål framstår då endast som en del av den totala husplanen. För vår del innebär detta att hustolkningar som är byggda endast på de inre konstruktionsdelarna bör ha en mera komplett förlaga på andra platser för att tolkningen skall kännas "säker".

För att återgå till arbetsgången i fält, är det viktigt att man arbetar vidare med de

tendenser till regelbundenhet som stolphålsmönstren uppvisar. Den misstänkta husytan kan behövas rensas ytterligare efter den första "objektiva" grävskefrensningen för att man skall vara säker på att hitta "allt".

Det är inte sällan som nya stolphål hittas när man väl vet var man skall leta efter dem. I denna fas är det viktigt att jobba med översiktsritningar, för att få en överblick över ytan för att sedan åter kunna leta efter kompletterande information. En grundläggande förutsättning för detta arbetssätt, har naturligtvis varit att vi haft väl tilltagen tid för undersökningen.

Huslämningarna framkommer ofta på detta vis i en utdragen process innehållande olika steg i ett växelspel mellan fältiakttagelser och de framväxande mönstren på översiktsritningarna. Arbetsprocessen är alltså inte enkelriktad på det sättet att en yta med stolphål rensas, dokumenteras och sedan i efterhand tolkas som en huslämning. Efterhand har det blivit mer och mer klart att teorin, d.v.s. den förhandsbild vi har av bebyggelsens form, är förutsättningen för att finna de mönster som sedan tolkas som huslämningar. Detta innebär vidare, att teorin styr hela processen och att denna process bara frambringar sådana hustyper som man redan känner till eller har en viss beredskap inför. I beredskapen ingår naturligtvis att man är öppen för andra geometriska former och kombinationer än de vanliga sidsulemönstren.

JA, MEN VI VAR SÄKRA PÅ ATT
DET VAR VÄRLDENS LÄNGSTA LÅNGHUS
ÄNDA TILLS BONDEN BERÄTTADE ATT
HAN SATTE STAKET HÄR 1923.

LWW-82

Som ett exempel på att det går att hitta "nya" hustyper kan vi nämna de senneolitiska långhus som upptäcktes på Fosie IV våren 1981. Denna hustyp var av en för grävningspersonalen okänd typ. Dessa hus var av s.k. mesulakonstruktion d.v.s. med en mittråd med takbärande stolpar samt två sidorader med väggstolpar. Kännetecknande för husen var också en inre stödkonstruktion för mittstolparna samt en viss osymmetri (rumsindelning ?) i mittstolparnas inbördes avstånd. Denna hustyp var kanske relativt "lättupptäckt", då liknande principer gällde för dess uppbyggnad som för sidsulehusen: raka rader med stolphål, räta vinklar och en rektangulär grundform. Dessutom var stolphålen av god "kvalité" d.v.s. djupa och tydliga. Intressant är hur lätt det var att finna flera likadana huslämningar när man väl kommit på hur de såg ut. Först då

kunde flera koncentrationer av stolphål fogas samman i ett begripligt sammanhang som, stunden innan, endast utgjort en samling gropar och stolphål med vissa tendenser till radbildning. Slående är också hur många, mycket tydliga stolphål som kunde sökas upp i efterhand på ytor där man innan trott sig ha funnit "allt". Liknande, men ej så regelbundna hus, kunde också konstateras senare i undersökningen. Dessa hade förmodligen aldrig upptäckts, om inte de mer regelbundna grävts först.

Av ovanstående kan man kanske få uppfattningen att om bara stolphålen beskriver ett geometriskt regelbundet mönster, så kan man tolka detta som spåren efter ett hus. Här är det viktigt att påpeka, att stolphål i allmänhet är mycket olika både till storlek, form och

fyllning. De är däremot nästan alltid likartade inom ett och samma hus. Detta gör det möjligt att utifrån de enskilda stolphälens utseende urskilja olika hus inom samma stolphälskoncentration. Utifrån stolphälens fyllning kan man också ibland, i kombination med exempelvis olika riktningar på husen se vilka hus som troligtvis ingått i samma bebyggelsefas på en boplat.

Till sist några funderingar kring representativitet utifrån Fosie IV-undersökningen. Man kan fråga sig om den arkeologiska bebyggelsebilden från Fosie IV (se fig.) är typisk för den sydvästkånska fullåkersbygden? Eller är det så att vi endast står inför en lokal arkeologisk kuriositet? Något definitivt svar på denna fråga kan ännu inte ges, då det inte finns tillräckligt med jämförelsematerial att tillgå. För tillfället kan man dock konstatera, att inga speciella faktorer eller förhållanden kan ses, som skulle göra området exceptionellt, varken kulturellt, topografiskt/geologiskt eller bevaringsmässigt. I väntan på jämförbara undersökningar är kanske det mest fruktbara synsättet att så länge förutsätta att resultaten är giltiga för liknande topografiska lägen i regionen. Är detta fallet, innebär det att bara inom Malmöområdet, skulle det kunna finnas hundratals områden som arkeologiskt liknar Fosie IV. Om detta resonemang stämmer, bör möjligheterna också i allmänhet vara större för bebyggelsearkeologi i fullåkersbyden, än vad man kanske tidigare förutsatt.

Man kan också anlägga ett pessimistiskt perspektiv, om man ser till de framtida möjligheterna. Om djupplöjning och därmed bortodling av bebyggelsepåren fortsätter i samma utsträckning som nu, så är kanske förutsättningarna för denna typ av arkeologi, inom en snar framtid, försvunna.

När det sen gäller de enskilda boplatserna så är en av de viktigaste frågorna som rör representativitet; i vilket förhållande står de hus vi hittat till den ursprungliga mängden hus? Denna fråga kan delas upp i ytterligare två delfrågor:

1. Har vi hittat merparten av de stolpbyggda husen på boplaten?
2. Har husen som hittats varit den huvudsakliga byggnadsformen?

Som svar på den första frågan kan man tillsvidare, bara säga att vi behöver en större kunskap än den nuvarande, främst när det gäller bevaringsförhållanden, samt någon slags utvärdering av husletningsmetoden. En följdfråga till de båda frågorna ovan blir: har det funnits hus av annan konstruktion, stolpbyggda eller andra, som vi ej hittat p.g.a. att vi ej vetat vad vi skulle leta efter? Med utgångspunkt från den tidigare beskrivningen av arbetsprocessen vid framtagandet av stolphuset, är det klart att risken att missa "otraditionella" hustyper, är stor.

Att i detta läge närmare utvärdera materialets representativitet är svårt.

Grävningen pågår fortfarande och bearbetningen av det stora materialet har knappt påbörjats. Det finns säkert anledning att i framtiden återvända till dessa frågor.

Den ursprungliga frågan i inlednings-citatet gällde, varför stolphus saknades i det skånska boplatsmaterialet, när dessa blivit en så välkänd företeelse i Danmark. Vi vill förklara detta förhållande med att det funnits brister i den arkeologiska metodiken. Det skånska materialet har hittills i ringa omfattning varit metodiskt jämförbart med det danska. För att få jämförbart material i detta fall, bör man

jobba med större ytväbningar, med noggrann rensning av misstänkta husytor, samt ha en medvetenhet om att denna arkeologi (liksom all arkeologi ?) är en process med ett växelspel mellan "objektivt" finande och "styrt" letande.

Nils Björhem och Ulf Säfvestad

Malmö museum

1.) Thrane, H.: Fra stolpehuller til modeller, et forsøg på en diskussionsindledning (Fra jernalder til middelalder, Odense, 1979, s.180.

OM ÖSTDANSK BOPLATSSTRUKTUR

Leif Chr. Nielsen har i en Meta-artikel (Meta 1-1981 s.2ff) diskuterat bebyggelse-historiska problem under vikingatid och tidig medeltid.

Utgångspunkten för Nielsens resonemang är en typologisk gruppering av boplatstbeståndet i Danmark-Skåne, som han menar, detta framträder i det arkeologiska materialet. Nielsen har därvid gjort den iakttagelsen, att det föreligger stora skillnader mellan västdanmark och östdanmark, inbegripet Skåne. Jag ansluter mig helt till denna uppfattning.

Det västdanska bebyggelsemönstret är numera välkänt genom de stora, systematiska undersökningarna i västjylland med boplatser som Saedding, Vorbasse, Hodde och Omgård. Dessa boplatser är uppbyggda av enheter, gårdar, bestående av stolpburna långhus tillsammans med småhus, oftast grophus. Samma uppbyggnad av järnåldersboplatser finns i västeuropa och det jylländska materialet ansluter på ett naturligt sätt till detta. Nielsen kallar denna typ av boplatser för Typ A. De västjylländska undersökningarna har

också visat på en speciell typ av bosättningar, som närmast får betecknas som "stormansgårdar". Gårdarnas storlek, disponering och relation till övrig bebyggelse ger antydningar om att dessa gårdar tillhört en "överklass". Nielsen kallar denna typ av bebyggelse för Typ C.

Boplatser av typ B har uppenbarligen berett Nielsen vissa problem. Till denna typ hänför han alla boplatser, som inte ger samma klara bebyggelsemönster som typerna A och C. Materialet är så splitttrat att Nielsen ansett av två varianter av typ B-boplatser föreligger.

Med variant a avser Nielsen boplatser, som består av ett eller några få långhus med ett varierande antal småhus. Boplatserna har i sin uppbyggnad nära samband med boplatser av typ A.

Variant b är mera osäkert definierad. Boplatserna anses bestå av ett varierande antal småhus utan direkt platsmässig koppling till långhus. Långhusen antas ligga på något avstånd från småhusbebyggelsen. Denna i sin tur kan vara uppdelad i olika grupper.

Boplatstyperna a och b anses känneteckna det östdanska området. Nielsen menar att dessa boplatser ansluter till det nordslaviske bebyggelsemönstret borg-förborg-bebyggelse.

Sammankopplingen mellan östdansk och nordslavisk bebyggelse är enligt min mening artikelns största förtjänst. Härigenom har Nielsen givit ett alternativ till den traditionella bilden av östdansk bebyggelse, som inneburit att man genomgående refererat till västdanska eller

västeuropeiska förebilder för de skånska grophusen. Redan från början, då de första grophusen upptäcktes (Stjernquist B, Vä under järnåldern, 1951) har Aggersborg använts som parallell. I samband med ett utökat material under 50-talet har samma referensområde bibehållits med Warendorf, Ezinge som typboplatser (Strömberg M, Untersuchungen zur jüngeren Eisenzeit in Schonen, 1961). Jag har själv, med viss reservation anslutit mig till denna syn i tidigare arbeten om Löddeköpinge-boplatser. Som ovan redovisats menar jag emellertid att denna synpunkt inte längre kan motiveras.

Det finns emellertid anledning att närmare granska det arkeologiska underlaget för boplatser av typ B. Jag skall därför i det följande ge några synpunkter på den östdanske bebyggelsestrukturen.

Nielsen utgår från att långhus förekommer i boplatser av typ B, men att dessa har olika koppling till småhusbebyggelsen. Parallelliseringen till nordslaviskt område, med borg-förborgs-bosättningarna som förebild måste i så fall endast gälla boplatstypen där långhusen skulle motsvara borgen medan småhusen motsvarar förborgsbebyggelsen. Nielsen ser ju också i detta bebyggelsemönster en socialvariation där adeln bebott långhusen.

Det förefaller mig emellertid tveksamt att anta att borg-förborgs-bosättningar skulle vara en generell boplatstyp i östdanmark. Denna boplatstyp är ju inte generell på nordslaviskt område utan får väl närmast här ses som ett uttryck

för en speciell samhällsstruktur.

Jag skulle istället vilja ersätta Nielsens typboplatz Tornow med Dessau Mossigkau, som enbart består av småhus. Grophusen förekommer här som enda husform utan inslag av stolpbyggnader. Denna boplatz är inte unik och jag menar att just enbart småhus utan stolphus är det som karaktäriserar den östdanska bebyggelsen.

Som Nielsen mycket riktigt påpekar saknas långhus från yngre järnålder inom skånskt område. På de ställen där de ansetts förekomma (Tesch S, Forntidens bopålar Ale 3/1979; Rosborn S, et al. Meta 3, 4 1981 s. 32ff) har, enligt min mening, den traditionella synen på hur Skånes vikingatidsboplatser skall se ut styrt materialet mer än de källkritiska aspekterna. Kombinatinen många småhus - få långhus kan ju enligt Nielsens referensmaterial inte beläggas öster om Fyn (med ett undantag: Trellebort, Sorö amt).

Min slutsats blir alltså att långhus saknas i Skånes yngre järnålder. Grophus med olika konstruktion, möjligen kombinerade med knuttimrade hus av mindre format i markytan, karaktäriserar boplatsebeståndet i östdanmark.

Om en sådan modell för östdansk bebyggelse får gälla som ett alternativ till den traditionella västeuropeiska modellen tror jag att många grävningsplaner kan få en annan tolkning. Dessutom tror jag att det framtida grävningsarbetet kan påverkas genom en sådan "ny" modell. Som bekant hittar man ju ofta det man söker efter.

Nielsen omtalar också det långhus, som

påträffats på PK-bankens tomt i Lund. Detta hus av "Trelleborgstyp" menar jag är en främmande fågel i provinsens husbestånd. Med tanke på de initiativ, som anses ligga bakom staden Lunds grundläggning, Sven Tveskägg eller Knut, faller dock detta långhus in på sin naturliga plats. Både Sven och Knut hade sin bakgrund i västdansk miljö, som direkta arvtagare efter Harald Blåtand i Jelling på Jylland. Om man ser staden som ett administrativt centrum för kungamakten förefaller det därför naturligt att se kungamaktens representanter, myntmästare och kungen närstående administratörer i anslutning till denna hus-typ. De officiella byggnaderna i den nygrundade staden uppfördes naturligt nog i enhetlighet med den från västdanmark invanda bostadstraditionen.

Jag vill också ge en kommentar till Nielsens sätt att se den östdanska bebyggelsen, som ett uttryck för klasskillnader. Denna syn på bebyggelsen har ju stor betydelse för hans tolkning av bebyggelseutvecklingen.

För min del ser jag den agrara bebyggelsestrukturen som ett uttryck för inriktningen på den agrara produktionen.

I Skåne, liksom inom nordslaviskt område, saknas enligt ovanstående tolkning av bebyggelsen, stallbyggnader. Skillnaden mellan östdanmark och västdanmark ligger också i att västdanmark har en fast organiserad gårdsenhet medan öst har ett lösare gårdsbegrepp. Kan man möjligen i denna skillnad se en olikartad inriktning i den agrara produktionen så att väst mera

är inriktad på animalieproduktion medan öst domineras av spannmålsproduktion. För sydsandinavien del talar de jordartsmässiga förutsättningarna för detta. En frågeställning som denna tycker jag är ett alternativ till de "sociala" tolkningar, som Nielsen för fram. De grundläggande produktionsbetingelserna i det förhistoriska och medeltida samhället kan emellertid inte klargöras enbart med arkeologi. Här gäller det att skapa en tvärvetenskaplig forskningsinriktning, där de olika vetenskapsgrenarnas material och

metoder inte bearbetas parallellt utan korsar varandra och knyts samman till en helhet.

Det vore väl något för Ystadsprojektet!

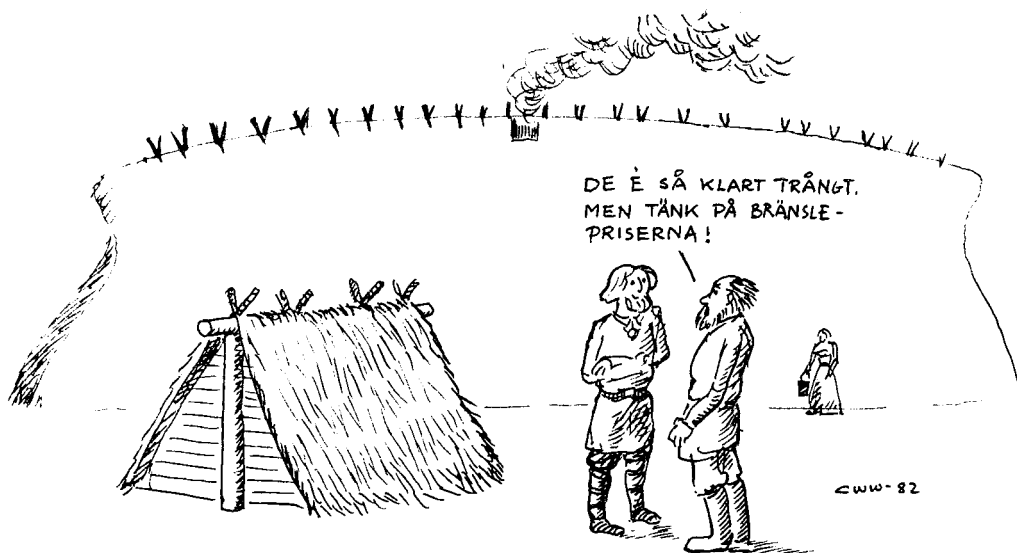
Tom Ohlsson

Historiska Museet

Institutionen för arkeologi

Kraftstorg 1

223 50 LUND

DEBATT

FOSFATKARTERINGSMETODEN I SYDSKANSK FULLÄKERSBYGD

I en debattartikel i Meta 1981:3-4 har Sven Rosborn några "Funderingar kring ett nystartat projekt". Det som Sven gått och grubblat på, var Axel Christophersens presentation av Ystadprojektet - det syd-svenska kulturlandskapets förändringar under 6000 år i Meta 1981:1, företrädesvis delundersökningarna B 4 och B 5. Även om Axel redan har svarat på Svens artikel i Meta 1982:1, har även undertecknad känt sig manad att fatta pennan. Inte så mycket i egenskapen av ansvarig för delundersökning B 3 inom projektet kulturlandskapsutvecklingen under brons-och järnålder, en undersökning som även inrymmer de medeltida byarna kring Ystadslätten och problematiken kring en köpinge-ort och staden Ystads framväxt, utan mera utifrån ett decennium av antikvariska erfarenheter på de ystadien-siska åkerstyckena och inte minst vad gäller fosfatkarteringar (Tesch & Widholm & Wihlborg 1980). Utifrån den verklig-hetsbakgrunden kan jag förstå Svens dubier när det gäller det arkeologiska materialets finstilla möjligheter och chanserna att ibland överhuvudtaget finna det. Enligt min mening ligger Ystad-

projektets styrka i det omfattande tvär-vetenskapliga samarbetet, något som annars är av mycket blygsam omfattning i den antikvariska verksamhet som baseras på fornminneslagens paragrafer.

Mina invändningar mot innehållet i Svens artikel vänder sig framförallt mot hans kategoriska, kanske i polemiskt syfte, av-färdande av Olof Arrhenius år 1934 sam-manställda karta över fosfathalten i skån-ska jordar och dess användande i arkeolo-giska sammanhang.

Fosfatmetoden

Fosfatkarteringens användbarhet som arkeologisk metod när det gäller att lokalisera och avgränsa boplatser, upp-täcktes på 1930-talet av Olof Arrhenius i Sverige och Walter Lorch i Tyskland. Metoden bygger på att mänsklig aktivitet på samma plats under en längre tid, ger upphov till en bestående fosfatackumula-tion i marken. Fosfaterna tillföres med organiskt avfall från människor och djur (hushållsavfall, urin och gödsel). Ett fler-

tal faktorer kan påverka den absoluta fosfatmängden: berggrunden, jordens naturliga fosfathalt, ph-värde, urlakning samt framförallt bosättningsintensitet och/eller varaktighet. Även bosättningsdominerande näringsfång kan vara av betydelse, avfall från animalisk föda ger nämligen högre värden än avfall från vegetabilisk föda (Larsson 1974 och där anförd litt.)

Arrhenius

Under åren 1929-34 pågick en fosfatundersökning som omfattade samtliga sockerbetodlares mark. Arrhenius, som utvecklat citronsyrametoden, ledde detta arbete på uppdrag av Svenska Sockerfabriksaktiebolaget. Man tog ett jordprov per hektar och sammanlagt korn undersökningen att omfatta 500.000 ha varav

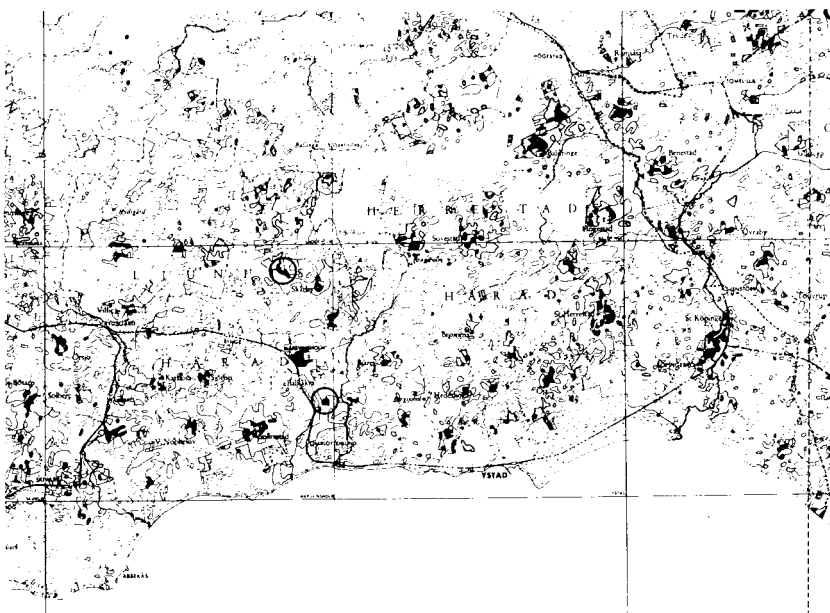

Fig. 1. Utdrag ur Olof Arrhenius karta över fosfathalten hos skånska jordar (1934). Utdraget motsvarar ungefär Ljunits och Herrestads häradar = Ystad-projekts område, och är detsamma som på Fig.2. P.g.a. att kartan är upprättad delvis i färg framträder endast fosfathalt från 45 P (1/1000 % P 0 i 2 % citronsyra) och uppåt, 45-99, 100-199, 200- , men det är också dessa värden som är intressanta i det här sammanhanget, "kulturindikerande". Så gott som alla större "svarta fläckar" är platser för medeltida byar. Balkåkra och Gussnava byar inringade.

huvuddelen i Skåne. Som jämförelse kan nämnas att det vid den tidpunkten fanns 340.000 ha åker i Malmöhus län. På grundval av undersökningen upprättade Arrhenius en "karta över fosfathalten hos skånska jorðar" i skala 1:100.000 (Arrhenius 1934). Men Arrhenius drog som sagt även kulturhistoriska slutsatser av fosfatkartan utanför de rent naturvetenskapliga resultaten.

Genom att jämföra fosfatkartan med utbredningen av fornlämningar, fornfynd och medeltida byar kom han fram till: Att det fanns ett samband mellan höga fosfathalter i marken och gammal bösättning.

Att ju äldre en by är enligt ortsnamnet, ju större fosfatanhopning.

Att det i de yngre byarna endast fanns höga fosfatvärden i bygatan p.g.a. hästspillingen och på platsen för gödselstäderna.

Att fosfatanhopningar utanför de medeltida byarna markerar platser för forntida bebyggelse.

Att utflyttad bebyggelse från tiden efter skiftena inte har gett upphov till fosfathalter utöver den naturliga i jorden.

Att av byarnas jorðar hade den äldsta hävdade marken närmast byn den högsta fosfathalten.

Att det finns en viss överensstämmelse mellan jordens bonitet och fosfathalt.

(Arrhenius 1931, 1934) (Fig.1)

Fosfatmetoden tillämpning

Trots att den skånska fosfatkartan är ett utmärkt instrument för bebyggelsehistoriska studier har den i ringa grad utnyttjats av arkeologer, vilket i viss mån också gäller metodens användning i övriga delar av landet. Raå UV har gjort fosfatkarteringar i samband med kulturhistoriska inventeringar av större exploateringsområden som skjutfält och liknande (t.ex. Eriksson & Ringquist 1971, Grimlund-Manneke & Carlsson 1974). I vissa landskap har metoden fungerat och i andra inte. Däremot har fosfatmetoden varit ett viktigt inslag i den historiskt inriktade kulturgeografiska forskningen (t.ex. Sporrang 1968).

Utanför Sverige har fosfatmetoden vidareutvecklats bl.a. genom; tester av metodens möjligheter och begränsningar, detaljanalyser inom en boplatsyta, en huslämning osv.(t.ex. Zölitz 1980).

Sverre Bakkevig, som sammanfattat mycket av den senare forskningen på området, har påpekat vikten av ekologisk kunskap, för att metoden skall kunna vara ett användbart redskap för arkeologen. En annan viktig punkt är urlagningsproblemet; att de högsta fosfatvärdena inte återfinnes i det eventuellt bevarade kulturlagret utan i det som arkeologerna kallar den "sterila" undergrunden och i bland ganska djupt ner i denna, varför fosfatprofiler anbefalles. Man kan alltså även efter en avslutad arkeologisk bo-

platsundersökning "a värdefull information ur markytan. Bakkevig propagerar också för användning av "hurtigmetoden", där man kan få ett positivt eller negativt utslag redan i fält (Bakkevig 1980)

Callmers topografiska analys

Som framgick av Svens artikel har Johan Callmer utnyttjat Arrhenius karta över fosfathalten i skånska jordar för en analys av de vikingatida-tidigmedeltida skattfyndens topografi i förhållande till dels boplatser, gravar och lösfynd från yngre järnålder och dels till den historiskt kända byn (Callmer 1980).

Fyra av de fyrtio analyslokalererna var för övrigt belägna inom Ystadsområdet.

Johans analys pekade på ett starkt samband mellan skattfyndslokalerna och områden med höga fosfatvärden. Sena skatter var påfallande ofta påträffade i samband med stora fosfatkoncentrationer, som ofta sammanföll med den historiskt kända byns läge. Han föreslår också att det kronologiska omfånget för huvuddelen av områdena med höga fosfatvärden skulle vara yngre järnålder-medeltid, att det agrara systemet som låg bakom fosfatanhopningarna inte överlevde medeltiden.

Ett regelbundet drag på Arrhenius fosfatkarta är förekomsten av ett större område med höga fosfatvärden på eller nära platsen för den historiskt kända byn

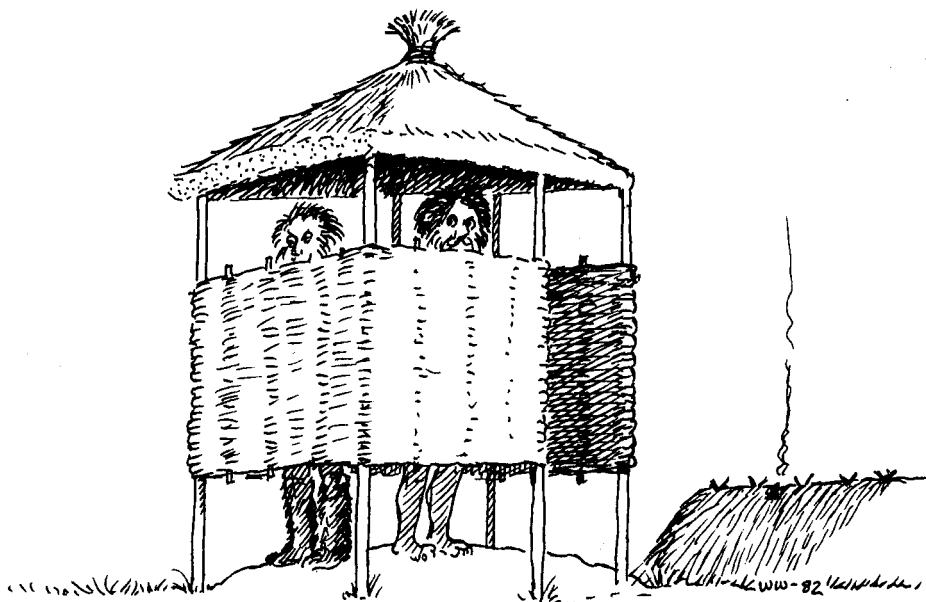
och som omges av flera mindre. Johan föreslår i ett långt tidsperspektiv en strukturell förändring i två eller flera steg från ett större antal mindre bösättningsenheter till färre och större enheter med ganska regelbunden utsträckning. Skånska exempel som Uppåkra och Vä (liksom Tingshög i St.Köpinge sn. Fig. 3 c) visar att en sådan bebyggelsekoncentration kan ha skett tidigare än vikingatid-tidig medeltid. "Byhöjen" i Uppåkra inklusive den medeltida byn är för övrigt den kraftigaste fosfatanhopningen på hela Arrhenius karta.

Ett stort område med höga fosfatvärden utan kringliggande mindre skulle vara exempel på expansion i ett marginalområde.

Fosfatkartering i Malmöområdet

Utifrån praktiska erfarenheter på Malmöfältet framlade Sven i sin artikel flera skäl varför han inte delade Johan Callmers positiva syn på Arrhenius fosfatkarta och dess användbarhet i arkeologiska sammanhang.

I Malmöområdet fanns det ett samband mellan ytor med förhöjda fosfatvärden och förändringar i landskapet efter 1804 års enskifte. Endast tre av tolv slumpvis utvalda fosfatanhopningar utanför de medeltida byarna kunde ej knytas till senare markregleringar. Gårdar efter 1804-års skifte har också producerat höga

FYNDTOM LOKAL MED $> 200 \rho^{\circ}$

fosfathalter. Man har också med hjälp av fosfatprofiler konstaterat exempel på en betänklig urlakning. Mycket höga fosfathalter har påträffats upp till en halv meter ner i den sterila moränleran, medan matjorden inte givit något utslag utöver det normala.

I Fosieområdet har man undersökt 20-30 förhistoriska boplatser från i stort sett samtliga perioder i ett område, som på fosfatkartan, inte visar några som helst tecken på förhöjda fosfatvärden.

Erfarenheterna i Malmöområdet motsäger framförallt en av Arrhenius kärnpunkter, nämligen att områden med förhöjda fosfatvärden huvudsakligen skulle vara en produkt av tiden före skiftesreformerna eller enligt Callmer ej senare än medeltid. Men de visar också på vikten av att göra fosfatprofiler för att komma till rätta med urlakningsfenomenet, vilket också poängteras i den nyare litteraturen på området (Bakkevig 1980). Man har också pekat på riskerna med att göra jämförelser inom ett för stort analysområde,

t.ex. Skåne, eftersom förutsättningar och felkällor kan variera allt för mycket för att göra dessa jämförelser, relevanta. Redan Arrhenius var medveten om detta.

UV-Syds fosfatkarteringar i Ystadorrådet

Ett större försök med fosfatkarteringar utfördes av Raå UV-Syd under åren 1973-75 i Ystadorrådet. Primärt inom ett par planlagda utbyggnadsområden i Ystad kommun; Köpingebro-Nybostrand (Stora köpinge sn) och Balkåkra-Svarte (Balkåkra sn). Karteringen utfördes med hjälp av arbetskraft och medel från AMS förlägg-

ning i Skurup. Fältarbetet skedde framförallt på höstarna då marken i fulläkersbygden var tillgängliga mellan skörd och sådd, med den övriga delen av året ägnades åt provundersökningar och räddningar av genom jordbruksarbetet utplåningshotade fornlämningar. Jordproverna togs efter ett utlagt koordinatnät med 25 meters mellanrum; i St. Köpinge sn ca 15000 (=13 kvadratkilometer) och i Balkåkra sn ca 3000 prover (fig.2.)

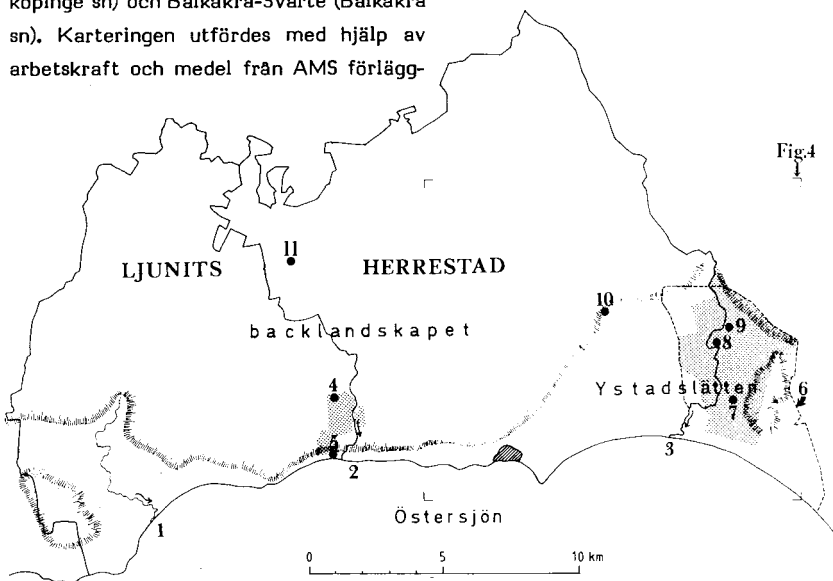

Fig. 2. Område som Fig. 1. Pricksgrafferade ytor = av Raå Uv-Syd fosfatkartering åren 1973-75. Häradsgrensarna (heldragen linje) de äldsta kända.

1. Skivarpån 2. Svartån 3. Nybroån 4. Balkåkra by 5. Svarte 6. Stora Köpinge sockengräns (medeltid) 7. Tingshög 8. "Köpinge" 9. Stora köpinge by 10. Stora Herrestads by 11. Gussnava by

Balkåkra sn: På grund av befintlig bebyggelse omfattade karteringen ej den smala strandzonen med lättare jordar vid Svartåns mynning, som enligt den kända fornlämningsbilden verkar att ha utgjort ett relativt kontinuerligt bebott område under förhistorisk tid. Det ca 2x1 km stora karteringsområdet utgjordes av det begynnande backlandskapet med huvudsakligen moränlera, sydostmoränen. Stora ytor med relativt förhöjda fosfatvärden mellan Balkåkra by och Svarte återfinnes också på Arrhenius karta. Några mindre provundersökningar av dessa avslöjade inga som helst boplatslämningar. Däremot framträdde den medeltida kyrkbyn, utmärkt vid båda karteringarna. Vid en undersökning av ett kulturlager (1100-1200-tal eller möjligtvis något tidigare) i byns västra utkant visade det sig dock att de förhöjda fosfatvärdena här kom från ett täckande metertjockt utfyllnadslager. Ett provgropssystem i byns sydöstra utkant där förhöjda fosfatvärden hade karterats, avslöjade varken kulturlager eller anläggningar förutom en grop från yngre bronsålder. Vid detta tillfälle karterades ett resterande åkerstycke mitt i denna yta med förhöjda fosfatgrader, värdena blev här mycket lägre än på de omgivande styckena som karterats ett par år tidigare. Erfarenheterna från fosfatkarteringen i Balkåkra sn är alltså inte särskilt positiva bortsett från att den medeltida boplatsen kunde identifieras både nu och vid Arrhenius kartering (Fig.1). Kanske är det i backlandskapets topografi med torv- och kärrsvackor, utfyllda mangelgravar och i

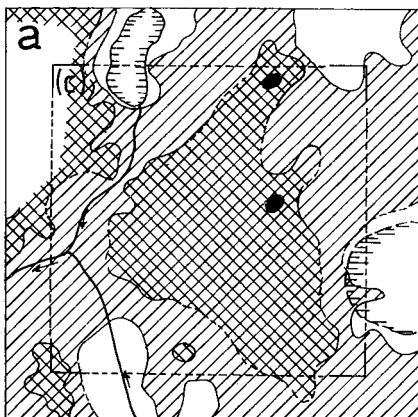
jordmänen, morän lera, som felkällorna skall sökas.

1982 gjordes en avbaning av ett 160 m långt och 5 m brett schakt genom Gussnava by längre upp i backlandskapet. Ort-namnet Gussnava är känt sedan omkring år 1000 från en runsten av Randsborgs "after Jelling" typ (Skårbystenen I). Första medeltida omnämnande är från 1499. På den geometriska kartan från 1700-talet omfattade byn ca 15 gårdar, som dock avhystes i början av 1800-talet. På Arrhenius karta framträder byn som en ansenlig fosfatanhopning (Fig.1). Gussnava ingår också som en av undersökningsbyarna i Johan Callmers delprojekt B 4. Vid avbaningen påträffades inga som helst kulturlager eller lämningar äldre än den senaste bebyggelsen.

St.Köpinge Sn: I detta område har fosfatmetoden däremot visat sig vara ett alldeles utmärkt instrument när det gäller att lokalisera och avgränsa både förhistoriska och medeltida boplatser. Till skillnad från Balkåkra utgjordes karteringsområdet på Ystadslätten huvudsakligen av lätt sandjord med inslag av grus och moränlera på gränsen mot backlandskapet. En mängd arkeologiska undersökningar har visat den upprättade fosfatkartans tillförlitlighet. Även områden med låga fosfatvärden har undersökts med positivt resultat, dvs inga boplatslämningar framkom. Kartan ger en generell bild för de förhistoriska bo-

platsernas topografiska läge i slättbygden: på lättdränerade svaga höjdsträckningar glaciala och postglaciala strandvallrester, upp till 20 meters nivå över havet i anslutning till vattendrag och våtmarker.

Däremot sällan på högre belägna morän-sluttningar eller markanta grusåsar som Köpinge backar. (Fig.2). En jämförelse med Arrhenius karta (Fig.4) visar god överensstämmelse vad gäller de medeltida byarna och för de förhistoriska boplatser som varit bebodda under längre perioder och kanske haft en mer koncentrerad bebyggelse, t.ex. Tingshögs boplatser, ett ca 500x300 m stort område med kraftigt förhöjda fosfatvärden (Fig.3)) Man kan också se en tendens till att Arrhenius kartering lokaliserat en del stenåldersboplatser, vilket kan förklaras av antingen längre bosättningsperioder på en bestämd boplatser eller ett näringsfång mera koncentrerat på animalisk föda än under brons och järnålder. Samma tendens med kraftigt förhöjda fosfatvärden på vissa större stenåldersboplatser finns också på UV-Syds fosfatkarta. Att dock Arrhenius kartering ändå lyckats fånga förhållandevis få förhistoriska boplatser har sin naturliga förklaring i provtagningstäthet och -djup. En normal förhistorisk boplatser av typen ambulerande gårdsbruk behöver inte vara mycket större än 100 meter i diameter. Vid Arrhenius kartering kanske alltså inget eller bara ett par prover är tagna från boplatserytan. Vid framställning av en generaliserad karta med isarit-

kurvor eller liknande kan dessa eventuella få förhöjda fosfatvärden mer eller mindre neutraliseras av omgivande normalvärden. Det framgår ej av Arrhenius skrifter på vilket djup proverna är tagna, men sannolikt kommer de från matjordslagret, eftersom det var odlingsaspekten som var det centrala vid undersökningen. Vid UV-Syds fosfatkartering togs proverna alltid under plogdjup och under eventuellt kulturlager d.v.s. i den "sterila" markytan. Eftersom urlakningen är större i sand än i moränlera bör alltså fosfatanrikningen här ha skett en bit ner i den sterila undergrunden. Av undersökningsresultat från huslämningar och urnegravfält samt det faktum att kulturlagren så gott som alltid är helt utplöjda, kan man konstatera att den orörda markytan tidigare legat åtminstone ett par dm högre. Proverna är alltså sannolikt tagna på ett större och i det här sammanhanget relevantare djup än vid Arrhenius provtagning. Som tidigare påpekats visade det sig vid en samman-

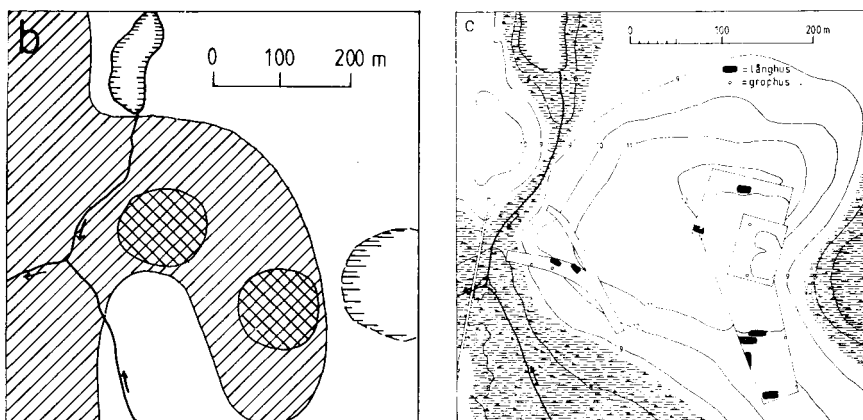

Fig.3 Tingshögsboplatsen i Stora köpings sn.

a. Raä UV-Syd fosfatkartering 1973-75

b. Olof Arrhenius fosfatkartering (1934)

45-99 P• , 100-199, 200-

c. Arkeologiska undersökningar vid olika former av markexploateringar (1975-81). Boplatslämningar från tidig-och senneolitikum, äldre och yngre järnålder.

På kartan är endast den byliknande bebyggelsekoncentrationen från folkvandringstid - vendeltid utritad. Om hustätheten är densamma över hela den låga höjden, som markeras av det ca 500x350 m stora området med höga fosfatvärden (a), skulle det innebära ca 80 långhus och 60 grophus från denna period.

Som synes av figurerna a och b är överensstämmelsen i karteringsresultatet påfallande. Dock ligger Raä UV-Syds värden ett snäpp högre, kanske beroende på urlakningen. Vid denna kartering togs ju proverna på ett större djup.

likning mellan de båda karteringarna att överensstämmelsen var god vad beträffar de medeltida byplatsernas läge och utbredning. Ser man på Ystadområdet i stort, är det påfallande att det är de båda byarna St.Herrestad och St.Köpings i anslutning till den förhistoriska central-

bygden på Ystadslätten, som uppvisar de största sammanhängande ytorna med förhöjda fosfatvärden (Fig.4). Om man bortser från att det också finns förhistoriska boplatser inom dessa ytor, och vid St. Köpings den vikingatida-tidigmedeltida handelsplatsen Köpings (Fig.5) är det möj-

ligt att åkrarna närmast byplatsen under lång tid blivit intensivt gödslade. Arrhenius har konstaterat ett samband mellan förhöjda fosfatvärden, åker i gammal hävd och bonitet.

I samband med stora yttäckande boplatundersökningar i St.Köpinge sn har även detaljfosfatkarteringar gjorts med $2\frac{1}{2}$ -5 m mellan proverna och ibland i anslutning till huslämningar med 1 meters avstånd. Dessa karteringar har dock inte varit så

givande, man måste nog ha ett mycket tätt provtagningsnät för att avläsa t.ex. olika funktionsytor inom en boplats. Utvärderingen kompliceras ofta av att det är frågan om boplatslägen inom ett boplatsområde med vandrande agrar ekonomi. Man kan under skilda perioder under hela den förhistoriska tiden ha utnyttjat samma boplatsläge om och om igen. Däremot kan man utläsa att boplatslägen med lång varaktighet har klart hög-

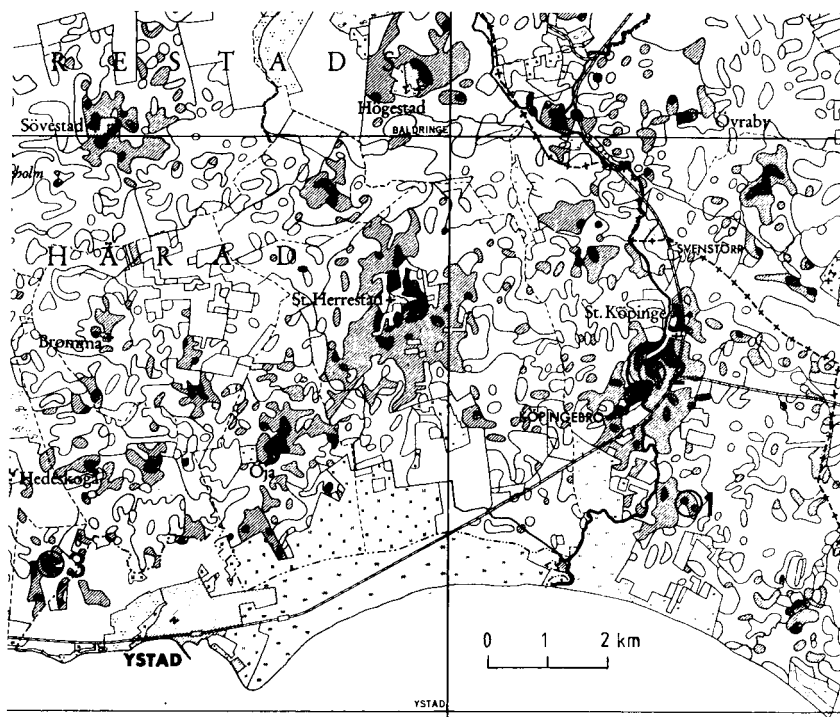
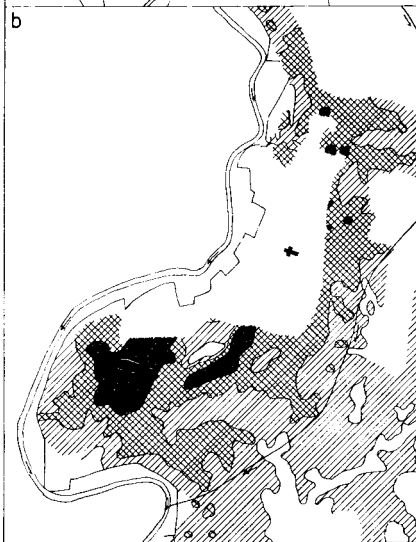
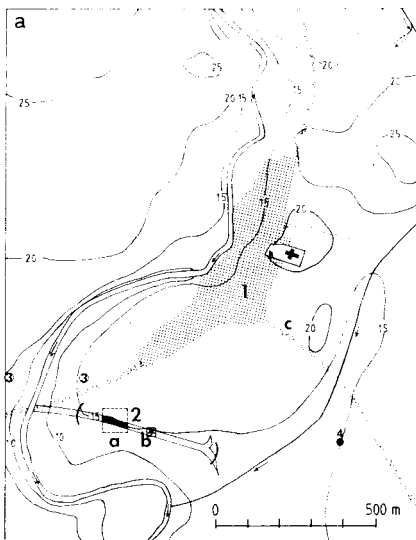

Fig. 4. Ystadslätten och det närmaste backlandskapet.

Utdrag ur Olof Arrhenius karta över fosfathalten i skånska jordar (1934). Inringade platser är; 1. Tingshög, 2. "Köpinge", 3. Den nu försvunna medeltidsbyn L:a Tvären

Fig. 5. "Köpinge" - Stora Köpinge by

- a. 1. Stora köpinge by, som den är känd från del äldsta lantmäteriakterna

2. Den vikingatida-tidigmedeltida handelsplatsen "Köpinge". Lämningar framkomna vid en arkeologisk undersökning 1979 i samband med vägbygge (inom parentes)

a. gravfält, b. grophus, c. enligt rykten på bygden; plats för lämningar av stavkyrka.

3. Bronsåldershögar

4. "Trollasten" stenåldersdös

- b. Raä UV-Syds fosfatkartering 1973-75, fosfatvärden väster om ån utlämnade

- c. Olof Arrhenius fosfatkartering (1934), fosfatvärden väster om ån utlämnade

Överensstämmelsen mellan karteringsresultaten är påfallande. På båda kartorna framträder "Köpinge"söder om byplatsen på likartat sätt.

re fosfatvärden och täcker en större yta än boplatslägen med kort varaktighet. Samma förhållande har också konstaterats på ett par stora och till ytan totalutgrävda boplatser i Södermanland (Tesch 1980). Vid fosfatkartering av undersökta huslämningar har det inte gått att påvisa en förväntad skillnad mellan man och fädel. Vid själva utgrävningarna framkom i plan aldrig några bås eller dylikt, men eldstaden låg ofta i långhusets västra del vilket är det vanliga i huslämningar där man klart har kunnat konstatera förekomsten av bås. Antingen har man inte ställt kreaturen i denna trakt eller varit mycket noga med utmockningen och tagit tillvara på gödseln. Fosfatresultaten antyder rent av att man varit noga med att städa långhusen, värdena är nämligen i en del fall högre utanför än innanför huslämningarna. Förklaringar som att "gå bakom knuten" kan ju också tänkas i sammanhanget. Vad gäller husets innandörme har Bakkevig (1980) påpekat att man ska akta sig för att feltolka förhöjda fosfatvärden runt eldstaden, p.g.a. askans höga PH-värde är urlakningen mindre.

Kort slutsats

Att man inte kan döma ut Arrhenius karta över fosfathalten hos skånska jordar (1934) i arkeologiska sammanhang, vilket Sven Rosborn gör i sitt debattinlägg.

Att det i St.Köpinge-området inte finns något samband mellan bebyggelse från tiden efter skiftesreformerna och för-

höjda fosfatvärden, vilket Sven hävdar för Malmöområdet. I några fall har ett prov tagits för nära den befintliga gödselstacken, men ett sådant extremvärde omges av normalvärden.

Att man i sen tid råkar välja samma yta för husbygget, som under förhistorisk tid, visar bara att den skånske bonden inte helt tappat känslan för vad som är ett förmånligt boplatsläge.

Att detaljanalyser på en boplatssyta ford-
rar ett mycket finmaskigt karteringsnät.

Att man måste visa en viss misstänksamhet mot resultaten i backlandskapet, i områden med moränlera och många utfyllda torrsvackor och mangelgravar.

Att man därför p.g.a. olika förutsättningar och felkällor inte kan göra sammanlikningar och draga generella slutsatser i ett så stort område som Skåne som Johan Callmer gör.

Att det kan vara vanskligt att draga slutsatser av den art som Johan gör när det gäller boplatssflyttningar och -koncentrationer, eftersom Arrhenius fosfatkarta sannolikt bara indikerar en bråkdel av de förhistoriska boplatserna, med övervikt för de under en lång period utnyttjade.

Att Arrhenius karta över fosfathalten i skånska jordar, med de förbehåll som anförs ovan, kan vara ett utmärkt hjälp-

medel för bebyggelsehistoriska studier
liksom fosfatmetoden i allmänhet.

Sten Tesch

Riksantikvarieämbetet UV-Syd i Lund

Litteratur:

Arrhenius, O. 1931. Markanalysen i
arkeologins tjänst. Geologiska Före-
ningens förhandlingar. Band 53, H.3.
Stockholm

Arrhenius, O. 1934. Fosfathalten i skånska
jordar. Sveriges Geologiska Undersökning.
Årsbok 28, No. 3, Stockholm

Bakkevig, S. 1980. Phosphate Analysis in
Archeology - Problems and Recent Prog-
ress. Norwegian Archaeological Review.
Vol. 13, No.2.1980

Callmer, J. 1980. Topographical Notes on
some Scanian Viking Period and Early
Medieval Hoards. Meddelanden från Lunds
universitets historiska museum 1979-1980,
New Series vol.3-, Lund

Eriksson, L & Ringquist, P O. 1973. Kul-
turhistorisk inventering 1971 och 1972.
Rinkabyfältets utvidgningsområde. Fjäl-
kinge, Nymö och Rinkaby snr, Skåne.
Riksantikvarieämbetet Rapport, 1973,
B49, Stockholm

Grimlund-Manneke, G & Carlsson, D.
1974. Kulturhistorisk inventering 1974.
Martillefället, Stenkumla och Västerhejde
snr, Gotland. Riksantikvarieämbetet
Rapport, 1974. B 14. Stockholm

Larsson, C. 1974. Fosfatundersökning C 1
uppsats i arkeologi vt 1974. Lund (stencil)

Sporrøng, U. 1968. Phosphatkartierung
und Siedlungsanalyse. Geografiska
annaler, Vol.50 B.Stockholm

Tesch, S. 1980. Ett par bronsåldersmiljöer
med huslämningar i Skåne och Söderman-
land. Bronzealderbebyggelse i Norden.
Skrifter fra historisk institut, Odense
Universitet, nr 28. (ugd. Thrane,H)

Tesch, S. (1982) "Landet födde männen,
havet skapade staden" en Ystad-omlands-
studie i ett långt tidsperspektiv. Projekt
Medeltidsstaden rapport, Ystad (manus)

Tesch, S & Widholm, D & Wihlborg, A.
1980. Forntidens bopålar - Stora köpinge-
bygden under 5000 år. Rao UV-Syds-
skriftserie n:o 1. Lund

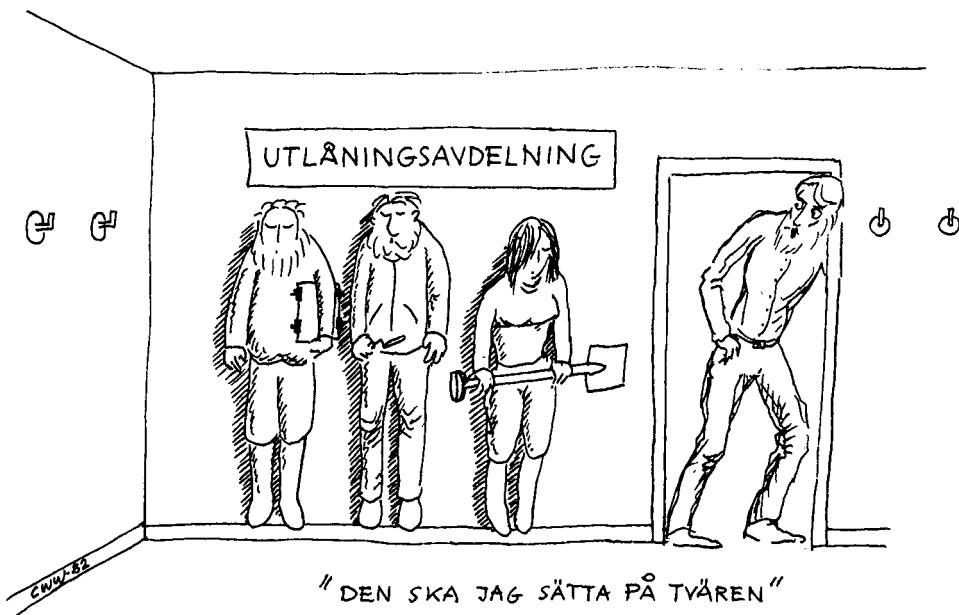
Zöllitz, R. 1980. Bodenphosphat als Sied-
lungsindikator. Möglichkeiten unter
Grenzen der siedlungsgeographischen unter
archäologischen Phosphatmethode. OFFA-
ERGÄNZUNGSREIHE Band 5. Neu-
münster 1980.

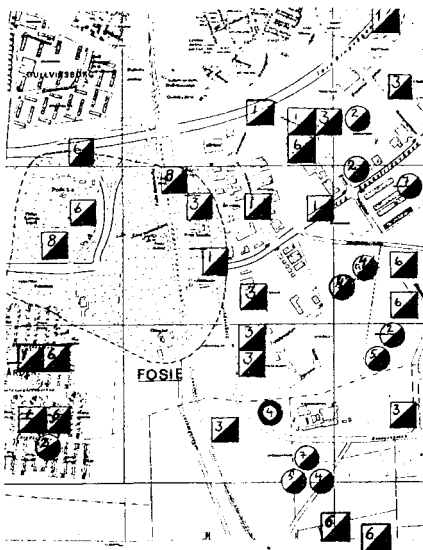

YSTADPROJEKTET - IGEN

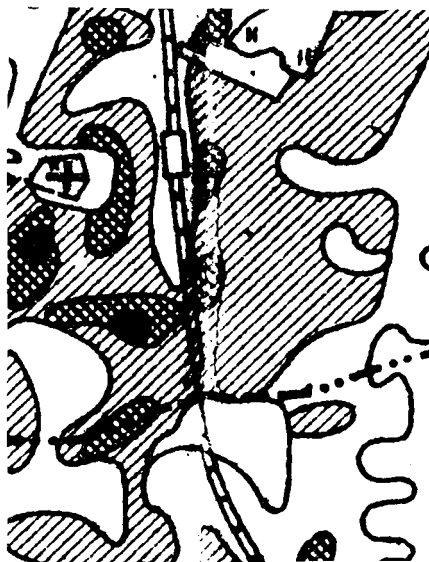
I META 1982:1 sökte Axel Christophersen besvara mitt inlägg rörande viss kritik mot Ystadsprojektets arkeologiska uppläggning. Av Axels långa och omständliga svar framkom överhuvudtaget inget som i sak ändrar förutsättningarna för min kritik. Att här t. ex. gå in på och bemöta Axels indirekta påstående om att lantbruket i Ystadtrakten inte skulle bedrivas enligt samma moderna och rationella metoder som i Malmöområdet och på Fyn, kännes frestande men skulle ej vara frukt-

bart så länge man från motpartens sida saknar större fälterfarenhet i just detta område. Det kan t.ex. påpekas att det återopade Lilla Tvären-huset utgrävdes av utlånade arkeologer från Malmö museum och att det gjorda fyndet av dessa betecknas som en å-typisk företeelse samt att kulturlagren i Lilla Tvären i hög grad påverkats av de moderna djupplöjningen. Trots att huset låg i en svacka med tjocka jordlager hade t.ex. plögen rubbat grundstenar.

Fosie. Fornlämningar enligt inventering av Malmö museum.

Fosie. Fosfatkoncentrationer efter Arrhenius karta.

Jag ska i stället kort söka kommentera Sten Tesch inlägg rörande fosfatstudier. Stens artikel utgör ett värdefullt och sakligt debattinlägg med utgångspunkt från praktiska erfarenheter och observationer i fält. Likväl kan man hysa vissa tvivel inför en väsentlig punkt i Stens sammanfattning, nämligen den generella användbarheten av Arrhenius skånska fosfatkarta vid lokalisering av forntida bebyggelse. Kartorna från Malmö ovan talar ett nog så tydligt språk. Då dessutom UV-Syd själva kommit fram till att Arrhenius karta inte kan användas på moränleregårdar och knappast ej heller i backlandskapet, är kartans användbarhet uppenbart starkt begränsad. Först sedan man

gjort noggranna analyser över hur fosfater från mänsklig aktivitet reagerar på olika jordar - här även inberäknat de i detta sammanhang självklara vertikalstudierna av nedtvättningstendenser - och först sedan jordartskartor, vari beaktas dessa analysresultat, lagts över Arrhenius karta, vet vi, inom vilka områden vi kan lita på kartan. Mitt tidigare inlägg var ej av polemisk art, det var i stället ytterst allvarligt menat. Nödvändigheten av att klargöra och ta hänsyn till de brister och svagheter som finnes i de källmaterial som användes är ett måste; innan man drar sina slutsatser.

Sven Rosborn
Malmö museum

EXCAVARE NON NECESSE EST - ALLTID

Det känns befriande att det äntligen blivit en diskussion kring nya tidens arkeologi. Uppfattningar som man annat har blivit tydliga. Både troende och icke troende har kommit till tals. Samtidigt står så mycket på spel på olika sätt, det må gälla ekonomiska ting eller risken att material försvinner utan att vi tar ställning till det. I META 1/1982 diskuterade Lars Redin på ett klagande sätt olika synsätt på NTA och dess ställning. I den artikeln placerade han in Axel Christophersen och mig i samma grupp med samma grundsyn. Uppenbarligen hör också Lars Redin dit. Den grundsyn vi då skulle ha gemensamt är att arkeologiska metoder skall vi utnyttja när vi inte kan lösa våra problem på annat och enklare (billigare) sätt. Arkeologi är inte något självändamål. Det är problem vi skall lösa. I detta arbete väljer vi naturligtvis just det källmaterial som är lämpat för resp. frågor. Att detta också måste ligga till grund för att avgöra inriktningen från antikvarisk synpunkt är också ovedersägligt. I en promemoria som länsstyrelsen i Göteborgs och Bohus län ställt sig bakom och som behandlar antikvariskt underlag för länsstyrelsens beslut enligt 5 och 6 §§ lagen om fornminnen sägs att i anslutning till en redovisning av metod och uppläggning i stort för att lösa undersökningsmål-sättningen bör om möjligt finnas en diskussion om det finns alternativa metoder som kan belysa frågeställningarna bättre och billigare än de arkeologiska.

Där hänvisas då särskilt till nyare tids arkeologi.

Men när jag sagt detta finns det dock anledning att på olika sätt nyansera bilden. Axel Christophersens artikel i META 2/81 är i mitt tycke väl kategorisk på flera punkter. När man läser artikeln får man ett intryck av att AC tycker att NTA möjligen är helt onödig, att det är slöseri med resurser för en universitetsinstitution att ta upp NTA eftersom det finns källmaterial som är lättare åtkomligt för de frågor som AC tycker är viktiga. Det väsentliga för AC är att få fram "noe nytt som griper inn i analysen av de fundamentala mekanismer som driver det historiska kontinuumet fram i bestemde bevelgelser og retninger". Detta är kanske lättare sagt än gjort.

När man som jag haft förmånen att få sätta mig in i den arkeologiska verksamheten i ett stort antal städer är det slående hur lite historisk arkeologi som bedrivits av de professionella arkeologerna. Det har varit konsthistoriker, historiker, stadsingenjörer, kamrerare o. s.v. De som utbildades som arkeologer vid universiteten var i stort sett ointresserade. Hade inte amatörerna funnits hade vi överhuvudtaget inte haft någon medeltidsarkeologisk grund att stå på. Det är också intressant att se hur flera av dessa bedrev en arkeologi som pekade framåt och som hade en inriktning som helt sak-

nades på den förhistoriska sidan. För många av dessa amatörer var materialet enbart ett medel att diskutera och beskriva det historiska sammanhanget eller miljön ofta i nära kombination med annat material. Vi kan ha våra idéer om tillförlitligheten i deras resultat många gånger, men ansatsen, greppet var betydelsefullt. Bakom framväxten av medeltidsarkeologi stod knappast arkeologerna själva. De hade avgränsat ämnet tämligen hårt till förhistorisk tid. Jag bortser här ifrån utvecklingen i Lund.

Nu drar AC på samma sätt en ny tidsgräns, efter vilken arkeologi än en gång blir onödig, i varje fall för universitetsinstitutionerna. Jag tror att detta hänger samman med den på samma gång vittsvävande målformuleringen och egentligen på samma gång starkt begränsande. Vi har förhoppningsvis alla våra meningar om vad historisk forskning skall syfta till och vad som är viktigt. Vi kanske är överens om att vi söker förklaringen till att utvecklingen som blev som den blev, men vi söker också våra rötter - för att använda ett aktuellt uttryck - , vi söker de miljöer i vilka människor i olika tider verkat och levt. När AC lätt avfärdar "Analles"-skolan gör han nog det lite lätt för sig. Olika tider ställer olika frågor, kanske olika personer ställer olika frågor. Vi har stundom alltför lätt att bli mycket ohistoriska och tro att just vi sitter inne med den enda viktiga frågan. Jag tror alltså att vi måste ha ett betydligt mer mångdimensionellt sätt att när-

ma oss frågan om NTA än AC har. Jag tror att det gäller just vad som kan vara väsentligt att göra.

Kunskaperna kan ligga på flera nivåer. Vår kunskap kan så s s ligga på kvartersnivå, dessa kan summeras att gälla utvecklingen i en hel stad. Vid jämförelsen mellan flera sådana block drar vi den generella slutsatsen om de problem vi vill lösa. Den sista nivån är definitivt beroende av resultaten från de första nivåerna. De första nivåerna ger kunskap som är viktig för den som bor i det enskilda kvarteret eller i staden, ger underlag för planering och lokalthistoriska studier. Vi och andra plockar ut kunskap på alla dessa nivåer. Men det är svårt om inte omöjligt att definitivt säga att vi tagit fram "noe nytt etc" förrän på sista nivån. Men på samtliga nivåer har vi ett definitivt ansvar som historiker att så allsidigt ge svar på frågor om kronologi, förändringar, sammanhang, miljö etc. Vilken kunskap då?

Ett personligt svar: För mig är det att framför allt få fatt i de förändringar som skett och utifrån dessa analysera tänkbara förklaringar. Men påverkad av både en museibakgrund och viss forskning inom historievetenskapen tror jag också att kvalificerade miljöbeskrivningar kommer att tvinga sig fram. För den som arbetar inom kulturminnesvård tror jag detta tränger sig mer och mer på. Och detta att beskriva och analysera processer strider inte mot att göra tvärsnitt, att stanna upp och se sig omkring. Detta ger nya ut-

gångspunkter.

Med detta har jag inte sagt att vi skall undersöka allt. Vad jag hävdar är att vår syn på frågan om vad som är viktigt måste vara betydligt mera nyanserad än vad som jag läser ut av AC:s artikel. Vi behöver analyser med betydligt bredare utgångspunkter. Det är i ett sådant perspektiv vi skall betrakta NTA. För att lösa problemen skall vi använda de relevanta materialen. Men det kräver självfallet mycket och kanske annorlunda kunskap hos arkeologin och antikvarien än den traditionella. Det gäller att analysera fram de område, där verkligen NTA kan ge något nytt. Jag tror att sådana områden t.ex. finns inom de kategorier jag redan nämnt ovan.

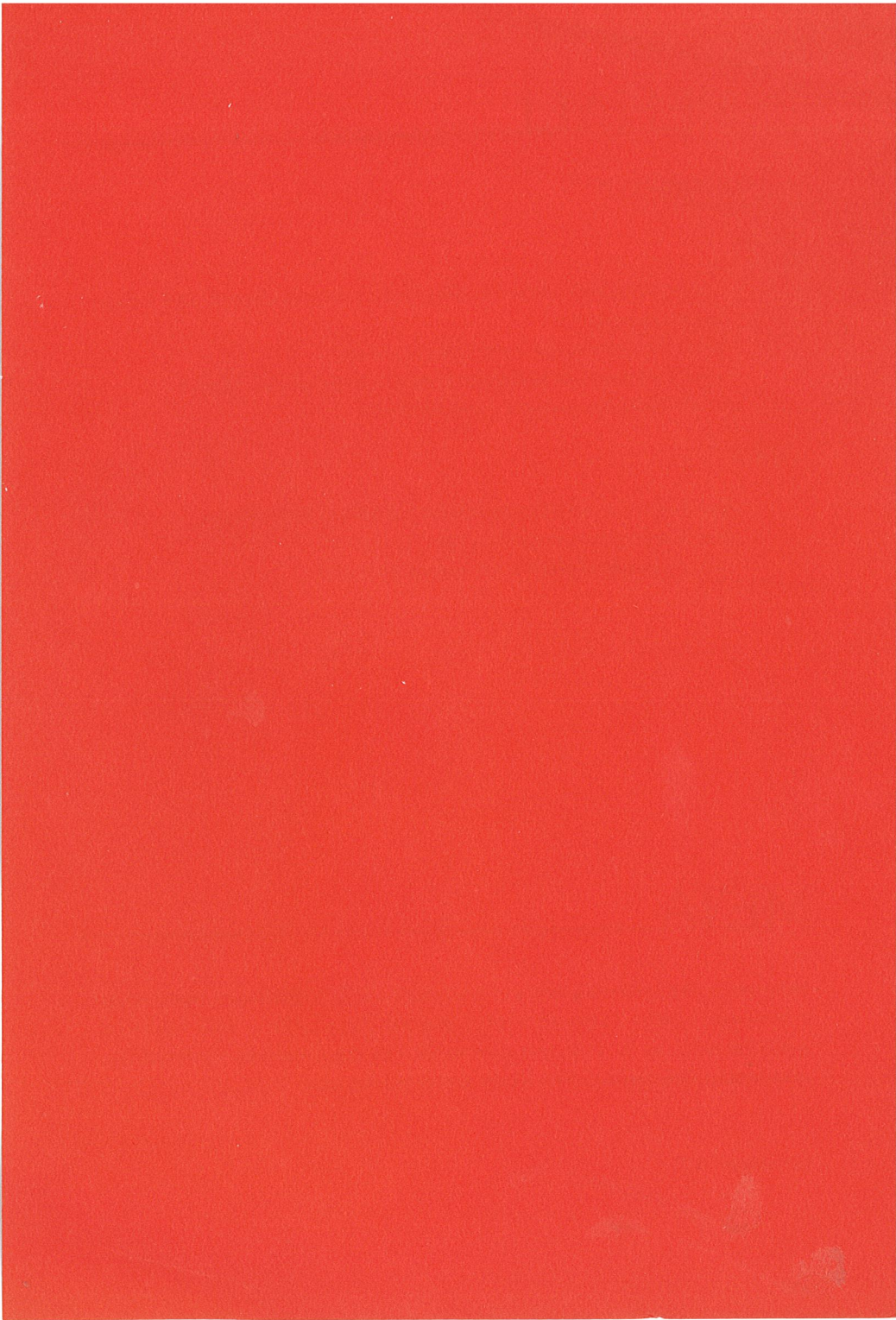
Det är därför viktigt att vi har medvetna, kunniga och probleminriktade arkeologer också inom NTA. Då får vi också en allsidig diskussion, där öppenheten mer än tvärsäkerheten - på ömse sidor - blir riktmärke. Och här har naturligtvis universiteten en viktig roll. Ett ständigt flöde mellan universitetet och antikvarisk verksamhet (i båda riktningarna) är nödvändig. Och även om universiteten kan välja sina uppgifter och också skall göra det, kan man inte bortse från vad som händer inom kulturminnesvården. För det vi antikvarier gör måste vara kopplat med en vetenskaplig behandling på olika sätt. Det här är kanske truismer. På flera håll praktiseras det, men det är väsentligt att ett intresse för NTA inte isoleras till den

antikvariska världen utan att det också förs in i forskningsdiskussionen så att den antikvariska verksamheten verkligen får en vetenskaplig diskussion som underlag. Denna diskussion måste ta sikte på NTA:s roll som en del i ett brett tvärvetenskapligt historiskt arbete. Jag tror att som underlag för denna diskussion har AC visserligen gjort ensidiga och alltför tvärsäkra påståenden men ändå ställt viktiga frågor som måste tas upp.

Och som sagt: Excavare non necesse est - alltid !

Hans Andersson

Länsstyrelsen
Göteborg

INNEHÅLL

REDAKTIONELLT

1

TEMA

Torben Grøngaard Jeppesen: Arkeologiske metode anvendt ved fynske landsbyundersøgelser	2
Märta Strömberg: Hagestadsprojektets metodik	11
Nils Björhem och Ulf Säfvestad: Stolphål - bara fler hål i jorden ?	15
Tom Ohlsson: Om östdansk boplotsstruktur	21

DEBATT

Sten Tesch: Fosfatkarteringsmetoden i sydsånsk fullåkersbygd	25
Sven Rosborn: Ystadprojektet - igen	38
Hans Andersson: Excavare non necesse est - alltid	40

META

Meta ges ut som medlemstidning av Medeltidsarkeologiska föreningen. Medlemskap i föreningen erhålles genom att medlemsavgiften (för år 1982 kr 40:-) insätts på postgironummer 45 32 11-5. Manusbidrag till tidskriften insändes till Medeltidsarkeologiska föreningen, LUHM, Krafts torg 1, 223 50 Lund.